R

ZESZYT Nr IX

R

Al. Brückner

SŁOWNIK WYRAZÓW ETYMOLOGICZNYCH JĘZYKA POLSKIEGO

Przedruk
staraniem Sekcji Wydawniczej A.P.W.
Drużyna Nr 1. - L.dz. 1012/44.
Jerozolima, marzec 1944.

Drugi przedruk
staraniem Sekcji Wydawniczej J.W.S.W.
L.dz. 2918/45

Jerozolima, kwiecień 1946.

R

RAB, cerkiewne, 'sługa', u naszych modernistów, zamiast polskiego rob; p. robić.

RABARBAR, z niem. Rhabarber, p. rebarbara.

RABAT, 'kołnierz, wyłogi', z franc. rabat; przeniesione u nas i na 'wąskie grządki w ogrodzie', rabaty; franc. rabat, niby 'odbity, odrzucony', od rabattre, z łac. batuere, 'bić', z celtyckiego. To łac. batuere powtarza się w mnóstwie słów, por. batalja, bataljon (baon); baterja; batuta, 'pałeczka kapelmistrza'; debata, 'rozprawa', z franc. débat, débater, itd.; tylkoż nasz bat tu nie należy.

RABAT, 'zniżka ceny', z włoskiego rabatto, od battere z łacińskiego batuere (por. poprzednie). Z włoskiego poszły wszelakie nazwy "kupieckie", jak ażio, bankrut, konto ('rachunek'), lombard, itd.

RABIN, z hebrajskiego rabbi, 'nauczyciel'.

RABOWAĆ, rabuś (jak labuś do labować); rabunek; rabacja, o 'rzezi w 1846 roku', utworzone jak rumacja do rumować i inne rzeczowniki na -acja (niby łac. -atio) od czasowników na -ować (agitacja itd.); rabież i rabarstwo, w 17. wieku (Potocki, Krasiński Taniec 1670 r., i i.): pierwsze wedle innych na -ież (grabież, kradzież, łupież), drugie od +rabarz (wedle piekarz itp.); rabownik, rabowni-

czy. Z niem. rauben, Räuber, Räubung (a zamiast au, bo nie znosimy dwugłosów); tak samo w czeskiem rabowati, a z Polski na Rusi całej. Narzeczowe rabszyc, 'kłusownik', z niem. Raubschütze.

RABY, 'pstry', u Cygańskiego r. 1584 obok jarzębaty (p. jarząbek), z rus. rjaboj, 'pstry' (z białoruska ra- zamiast rja-); Cygański zresztą żadnych rusyzmów nie wtacza; por. "rabinowa noc", z białoruskiego podania, co nie od rabina nazwana, lecz od tegoż raby, 'jarzębi' (o błyskawicach tej nocy).

RACA, 'rakieta', z włos. razzo.

RACHOWAĆ, ze złożeniami, wyrachowany itd.; rachmistrz; rachunek, rachunkowy, rachunkowość; rachuba (przyrostek polski, jak liczba); zastąpiło polskie liczyć (także: na kogo!) i dawniejsze czyść; z niem rechnen, gdyż po r u nas bywa a (por. ratować), skrócone przytem; późne, obce jeszcze 16. i 17. wiekowi. Z Polski przeszło na całą Ruś, nawet do Moskwy.

Racibórz i podobne złożenia: Raćmierz, Ratno, od rać, 'wojna, bój'; obie części złożenia Racibórz oznaczają to samo: 'bój'; takie zdwojenie w imionach osobowych nie rzadkie u nas i Niemców, np. Wojborz, i i.; rać, 'wojna', prasłowo, cerk. rat'; szczególniej (albo dziś raczej jedynie) u Serbów używane. Stąd +raciędz, 'wojownik' (jak od wić +wiciędz, p. zwyciężyć), a od tego trzy nasze Raciąże nazwane.

RACJA, racjonalny itd.; z łac. ratio, od reor, ratus, 'mniemam' (stąd i rata, p.), od pnia rē-, 'dbać, obliczać'.

Racowie, 'Serbowie', częste w 16. wieku (w Janczarze, u Bielskiego i i.); z węg. rác (niem. Raizen), 'Serb', a to od rzeki (i "żupy") Rasa, rasski ('Nowipazar'), pierwociny Serbów lądowych (nie nadmorskich).

RACZYĆ, 'chcieć', czasownik "grzeczności": "racz Pan usiąść"; szczególniej w 16. wieku rozwielmożony, np. "raczy chorować", "raczył umrzeć", zamiast: 'choruje', 'umarł', co wyśmiał Ł. Górnicki w pisemku Raczył; 'cenić, poważać'; raczyć się, 'nawzajem sobie oddawać przy poczęstunku'; raczej, 'bardziej.' Prasłowiańskie; pierwotne k ocalało w cerk. raknąti, 'zachcieć', raczij, 'milszy'. Brak w lit.; niem. ruohhan, ruhen, geruhen ('raczyć'), Ruhe (?). W 16. wieku, np. u Reja, zamiast raczej często radszej, np.: "radszej wierz patronowi memu", "każdy niż w złocie, radszej w sławie", "chcieli go radszej królem mieć, niż..."; jest nawet i radszy: "niczymbych nie radszy był jako Diogenesem"; to pomieszano z radziej, radszy od rad (p.); raczej jedynie poprawne, radszej mylne; podobnie u Biernata radniej, 'raczej': "z niecnoty się radniej chełpi", "radniej zginę".

RAĆ (14. wiek), racica, 'kopyto rozdwojone u bydła'; niemal tylko nam znane; u innych Słowian 'oszczep, spisa', ratiszcze, 'rękojeść raci', łużyc. racić, 'założyć drogę'.

RAD, nierad komu; radość, używane pierwotnie w liczbie mnogiej (jak w łac., małorus. i i.): radości; radośny, radować się; rado, 'chętnie'; radziej i radniej, 'raczej'; częsty składnik w imionach: Radgost (stąd Radogoszcz), Radymno, napoły ruskie, Radzim, 'Gaudencjusz', Radom, Radonia, Radoszkowice, Radzyń, i inne. Przestawione z +ard-: Ardogastes (= Radogost), jeszcze w 7. wieku wymieniony Słowianin (por. ramię i t.p.); ind. ardh-, 'darzyć się, zadowalać', grec. althomai, 'zdrowieję', althainō, 'uzdrawiam'. Brak odpowiednika w litewskiem. Z dawnych postaci wymieniam pierwotne radostny w psałterzu i biblji; radek (jak sobek itp.), 'co się raduje, cieszy'. Imię Radgost powtarza się w słynnej Radgoszczy w Meklenburg-Strelitzu, Feldbergu nad jeziorem Lucin (Łęczno ?; por. jezioro Nałęcz), świątyni Swarożyca-ognia, od której przejął nazwisko i cały szczep Redarów (mniemana Rethra, jako nazwa miejscowości samej, do bajek należy), bo i u nas od najdawniejszych czasów narzeczowo a po r w e przechodzi (przykłady już w 1136 r.). Radwan, nazwa (zawołanie) herbu, na pierwszy rzut oka imię słowiańskie, jak np. serb. Radowan, ale to złudne; może to czes. radwanec, 'taczka', od +radwan, niem. Radwagen.

RADA, w 16. wieku 'senator', jak w czes. pán rada; radzić, radny, radca, dawniej i rajca z radźca, a stąd i rajcować, rajczyni, i raić, naraić; radziecki; liczne złożenia: porada, poradzić, narada, dorada, zaradzić czemu, obrady (np. sejmowe) itd., najciekawsze: zdrada (p.); zachodniosłowiań-

ska pożyczka z niem. Rath; z Polski przeszła na Ruś, Małą i Białą, nie do Wielkiej; niem. rathen (starosas. rādan),'radzić', ind. rādh-noti,'zyskiwa', awest. rāda-, 'starający się'.

RADŁO, radlica, radlić; dziś do przeorywania roli zoranej pługiem, niegdyś do samej orki, i od niej przezwane, bo radło (lit. arkłas, 'socha') powstało przestawką z +ārdło, grec. arotron, łac. arātrum, itd. Tak samo u wszystkich Słowian: na Południu i Wschodzie (o)rało, na Zachodzie radło; narzeczowo z e: redlica, redlić (re- zamiast ra- w narzeczach bardzo dawne).

RAFA, rafina, jest i rapa, 'kamień podwodny', z niem.Riff z nord. rifa, 'łupię'.

RAJ, 'paradyz' (więc i 'najwyższe piętro w teatrze'); w nazwach miejscowych: Rajgród itd.; pierwotnie: 'błogi kraj bez zimy', więc do raju, wyraju, ptactwo na zimę spieszy; rajski. Natomiast paradyz, paradyż, kościelne, z łaciny-greki, a to wkońcu z perskiej nazwy 'parku'.

RAJFUR, 'stręczyciel', rajfurka, przezwani od rajenia, naraiania, p. rada; "rozporaić czeladkę", Twardowski 1637 r.

RAJTAR, z niem. Reiter,'dragon', ale i 'opryszek'; rajtarka (16. wiek), 'kurtka' (por. katanka), ale i 'rozwolnienie', albo 'zimnica, febra'; rajtarski (koń). Natomiast późne pożyczki: raitszula, 'szkoła jazdy' i rajtuzy (niem. Reithosen, 'spodnie do konnej

jazdy').

RAK, prasłowiańskie (od nas przejęli i Prusowie, rakis), raczki ("raczki upiec",'rumienić się'); raczkować, "raczkiem (na raczku) łazić",'pełzać na czworakach', ale "rakiem (lub na raku) się wlec", o 'powolnym, żółwim kroku'; od żarłoczności: "racy by się tego nie jęli"(t. j. 'ani rak by tego nie ruszył'); żartobliwie: białe raczki,'jajka', z "mazowiecką" odmianą a w e: białe recki; rakowy (np. zupa); rakówki, "oczy rakowe", 'kamyczki wapniste w żołądku raka'. Jest przestawka, por.litew. erkē, 'kleszcz'.

RAKARZ, 'oprawca, hycel'rakarski, z niem. Racker (tegoż znaczenia).

Rakusy, 'Austrja', rakuski, Rakuszanie, od 14. wieku, szczególniej w 16.w. używane, z czeskiego Rakousy, a to od nazwy zamku dolno-austrjackiego Rakous (Rötz).

RAMA, RAMKA, ramiarz i ramkarz, obramować, z niem. ram, Rahmen; por. rzemiosło.

RAMIĘ, w 16. wieku ramiono, ramiączko, ramienny, naramiennik, ramieniowy; prasłowo; tak samo u innych Słowian; przestawione z ărm-: indyj. írma-, 'ramię', łac. armus, niem.Arm, prus. irmo; w cerk. jest jeszcze pierwotne ramo; ramię, ze pniem -en, to, zdaje się, nowszy, słowiański nabytek, obcy innym językom.

RAMOTA, z hramota, h w nagłosie odpadło już w 16. wieku (por. ruby zamiast hruby,

rumak zamiast hromak); mało- i białoruskie hramota (rus. gramota), z grec. grammata,'pismo'; oznacza bądź 'dokument, akt' ("Złota hramota" na Ukrainie 1863 r.), bądź 'pisaninę' wogóle, i w tem lekceważącem znaczeniu używa się nie dopiero od Ramot Wilkońskiego 1845 r.: już Potocki "chaldejską ramotą" wyśmiewa astrologów; ruskie ramoty i ryże (zamiast ryzy!) u Lwowianina Zimorowica.

RANA, ranić, ranny, prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian; znaczy jednak (szczególniej w cerk. i czes.) i 'udar','plaga'; wobec braku słowa w litewszczyźnie dla domysłów pole najszersze; por. ronić(?); ind. wrana-, 'rana'(?).

RANKOR, 'gniew', z łac. rancor (rancidus, o'smaku jełkim'; pochodzenie nieznane); przytacza się dla mnóstwa narzeczowych odmianek: lamkor, jankor lub jankur, (h)ankur, inkurka; może i andryczyć tu należy; samo rankor (por. franc. rancune) jest u Zimorowica i i.

RANO, ranny, ale w biblji i u Leopolity rany: "ranego czasu", "rane owce" ("rana zorza", u Potockiego); zaranie, pozaranek; prasłowiańskie; w 15.wieku częste postaci z e:"ot zarenku" nawet w biblji, nie mówiąc o mazowieckich tekstach; jest i zarań i wzarań, w biblji i indziej (jak nazajutrz lub odwieczerz), a od tego wyszło mylne: do rania, z rania, zamiast "do rana", "z rana"; zestawiają z lit. ri-tas, 'ra--no'; pień rai-, ra-, i ri-.

RANTUCH (ramtuch),'chusta' (na głowę, ale także i długa do ziemi), z niem. Randtuch.

Por. wańtuch; łoktusza.

RAPA, nazwa ryby rzecznej, z niem. Rapfen.

RAPCIE, 'paski do szabli'.

RAPT, raptem, 'nagle', raptownie; raptury i raptularz ('notatnik, do spisywania odręcznie'), raptus (cześnik Raptusiewicz Fredry) o 'człowieku niepohamowanym, prędkim, porywczym'; wszystko z łac. raptus, raptim, raptularius, od rapio, 'chwytam'; por. lit. replēs, 'obcęgi'.

RARÓG, rodzaj 'sokoła'; prasłowo, ogólnie słowiańskie; utworzone przyrostkiem -og (jak inog, nog, 'gryf') od rar, 'wrzask, szum' (od warczących w locie skrzydeł rarogowych), a to od ra-, o 'szumieniu, warczeniu', z przyrostkiem -r, jak dar, pir; ind. rā-jati, 'szczeka' (rus. rajat', o 'odgłosie'), łac. ravus, 'ochrypły', lit. rieti, łotew. rāt, 'łajać'.

RASA, rasowy, z franc. race, włos. razza, z arab. rās, 'ród'.

RASA, rasza, franc. ras, rase, rodzaj 'tkaniny', z łac. rasum, niem. Rasch, węg. rasa; w 17. wieku u pisarzy unickich rąsa, z ruskiego rjasa, o 'sukni księżej' (właściwa postać bez j: rasa, jak w cerk.), bezpośrednio z grec. rhason.

RASZPLA, raszplować, 'trzeć', z niemieckiego Raspel.

RASZTABIGI, w 16. i 17. wieku, nazwa potrawy (obok flaków i gzelców); w związku z roszt (ruszt)?

RATA, częściej w liczbie

mnogiej: raty, okrzyk o pomoc; ratować, ratunek, dawniej ratunk, ratowny, ratownik; dawniej, i po narzeczach, z pierwotnem e; niem. rette! (rozkaźnik), retten, Rettung; u Czechów jest również, ale tylko z e; z Polski na Ruś powędrowało. Natomiast rata, 'spłata', z łac. rata, t.j. rata pars, 'część umówiona' (p. racja). Trzecie rata, 'rada', z niem. Rath, ale to dawne (17. wiek) i rzadkie.

RATAJ, pierwotnie 'oracz, rolnik', 'chłop'; później (od 14. i 15.w.) 'włodarz, ekonom'; przestawione (jak radło, ramię, i t.d.) z +ar-taj od or-ać; lit. artojis, grec. arotēs, 'rolnik'. Przyrostek -taj (w lit. -tojis, do dziś ogólny, wyłączny) znaczył niegdyś to samo co przyrostek -ciel: wykonawcę czynności (uczy-ciel, lit. moki-tojis); u nas prócz słowa rataj nieznany, w cerk. jeszcze w kilku okazach: sogłędataj, 'szpieg', itd., rus. chodataj (niby chodziciel).

RATUSZ, od 15. wieku powszechne, z niem. Rathaus, zastąpił dawną wietnicę; ratuszowy i ratuszny; niem. Rathaus od rathen, 'radzić'; p. rada.

Rawa (mazowiecka i ruska), Rawicz (herb i miejscowość), od ryć (jak bawa od być, sława od słyć); Rawicz od +rawik.

RAZ, 'cios'; razić, porazić; porażka, od częstotliwego porażać; obraz; obraza jak uraza, obrazić i urazić, obraźliwy i uraźliwy; odraza; narazić i narażać się na coś; przerazić; zaraza, zarazić, zara-

źliwy; zrazy, itd. Dalej: razem, wraz, naraz; jak kroć (p.) używa się raz (por.niem. Mal) dla chwili lub powtórki, więc: teraz z dawnego tenraz (co jeszcze u Orzechowskiego), drugiraz, nieraz, coraz, raz po razu, raz wraz, odrazu, zaraz, dorazu (stąd "sąd doraźny"), zrazu; raz ('jeden raz', lub 'pierwszy raz'). Od liczebników o postaci jedną (lub jednąc) i t.p. poszło od 16. wieku i razą: "jedną razą", zamiast "jednym razem", do dziś ogólne, nawet "tą razą", zamiast "tym razem". Od teraz: teraźniejszy; ale w teraz, zaraz, może z i odpaść: tera (ludowe), zara. Pierwotnie raz tylko 'cięcie', od rzezać (p.). Czasownik razować znaczy 'raz obrabiać (bronować) pole','raz (grubo)mleć mąkę żytnią'; razowy, a dalej i razowiec (jak gotowiec), o 'mące grubej i chlebie razowym z niej wypieczonym'. Jak od rzezać: rzeźki i rzeźwy, tak od raz: raźny, 'rączy', raźność, raźnie. Dalej rażenie i porażenie; wyrażenie ; narażenie; zarażenie, itp. od czasowników; zarazić znaczy pierwotnie tylko 'porazić, uderzyć' (jeszcze w psałterzu tak: "nie zarazi się"), ale już w biblji:"zaraził Pan rzeki", t.j. 'zatruł'. Prasłowo. Lit. ruożas, 'raz (na ciele, płótnie)', grec. rhōks, 'szczelina'. Tak samo u wszystkich Słowian.

RĄB, ręby ("na ręby",'na nice'); rąbek i rąbeczek,'chusta, zasłona', pierwotnie'kraj, brzeg płótna'; obrębiać; obroba, dwukrotnie w biblji mylnie zamiast obręba ("listwa",Leopolita); obrębianie znaczy

właściwie 'ucinanie', a to pierwotne znaczenie rębu zachowały nasze rąbać, rąbnąć, rąbanina, rębacz, rąbacz, i tak u innych Słowian, chociaż u niektórych rąb w znaczeniu 'sukno' przeważa; w dawnej Rusi grody drewniane zawsze zarębywano (wrąb w lesie), a granicę stanowiła 'przesieka', t.j.rubież (u nas w 16. wieku tylko o ruskiej rubieży, t.j. 'granicy', mowa; w 17. wieku rubież ogólnie o 'rąbaninie', 'mordzie': "straszną rubieżą byki... rzeżą"); ale i Ruś ma rubachę, rubaszkę, 'koszulę' (p. rubaszny). Nazwy 'sukni','sukna','płótna', stale się plątają z nazwami dla 'darcia, cięcia, rąbania', ale i łupu, korzyści'; przecież taka franc. robe ('suknia',por. niżej robron), poszła z niem. Raub,'łup, korzyść'(tak samo włos. roba, 'towar' i 'suknia'). Cerk. rąb (por. rus. rubiszcze, 'łachman'), tylko o 'łacie', 'suknie', słowień. na rôbe (= na ręby), czes. rubász,'koszula kobieca'. Nasze przerębla i wyrębla mają przyrostek -la (por. Iwla od iwy, Dęblin od +dębla). Brak pnia w litewszczyźnie, bo co przytaczają, to pożyczki, nie wolne od podejrzenia.

RĄCZKA miodu, obejmywała 'piętnaście i ćwierć garnca', była czwartą częścią t.zw. w średniowieczu 'urna mellis', "pokowu miodu"; była to należność od bartników, składana księciu czy właścicielowi boru. -Nazwa od ręka tłumaczy się tem, że wyraz łokieć (na"łokcie" mierzono i daninę rybną: nie ryby "łokciowe", lecz na pręt długości łokciowej nasadzano ryby) wywołał inne podobne miary od ramienia i ręki, u miodu kiść a wkońcu i rączkę.

RĄCZY, rączo, w biblji stale rącze ("rącze bieżeli",'natychmiast'), rączszy lub rątszy(!); oboczne z u, p. ruczaj.

+RĄGAĆ, p. urągać, ale w biblji: "zrzągał się jest z mężem" ("wadził się", Leopolita).

RDEST, z licznemi odmianami (rdes, drdest, grdest),roślina 'poligonum', o smaku ostrym, ale i ogólnie na 'zielsko,chwast' przenoszone; niegdyś i polskim pieprzem zwane; Mazurowie arcyksięcia Ernesta r. 1572 Rdestem przezywali. Stąd pożyczka lit. radastas, z którą dziwy wyprawiali lingwiści. Od rdza (?); nazwa prasłowiańska;czes. rdest i rdesen, słowień. w licznych odmianach rdesen, dresen, u Łużyczan drdres, drost i drest; nazwa ruska nasza, małorus. drjasen. Przyrostek -es, jak w Noteś.

RDZA, rdzawy, rdzawki, zardzały (u Malczewskiego); rdzawieć (jeszcze u Mickiewicza), mylne rdzewieć, zardzewiały, od 16. wieku; "rdza we zbożu, albo ruda";"rdza miodowa" (w plastrach); od barwy, p. rudy; z zardzały por. serb. rdjati; rus. rdieť, czes. rdieti, cerk. rděti sę, 'czerwienieć', poszło nie od rdzy, lecz od pierwotnego rŭd-, 'czerwony'; sama rdza z +rŭd--ja. rus. ržа, serb. rdja, czes. rza.

RDZEŃ, 'jądro, twardy środek (czop, korzeń) wrzodu', przenośnie: 'istota i grunt treści', 'pień (słów)'; rdzenny, 'właściwy, istotny, pierwotny' ("ludność rdzenna", 'tubylcza', przeciw 'napływowej, obcej'); w anatomji: 'mlecz, szpik (pacierzowy, grzbietowy)'; 'miękisz w środku pnia, około

którego narastają słoje drzewa'. Powtarza się w najrozmaitszych postaciach. Pierwotną zachowały inne języki słowiańskie: stržen, 'mlecz, szpik' (cerk. strŭžeń, rus. z przestawką: stierżeń, czes., serb. stržeń; bywa i krótsze: strž lub strža). To samo pruskie strigenos, 'szpik, mózg'. Pierwotne +stržeń zdźwięczniało u nas we zdržeń (jak skržyt w zgrzyt, ścbło w źdźbło), a z opuszczeniem nagłosu: dr-żeń, małopolskie dr-zeń, przestawione we rdzeń (jak środa w rsioda, do(j)drzeć w dordzeć). Wszystko odnachodzimy w dawnej mowie i po narzeczach; jeszcze u Malczewskiego zdrzeń obok rdzeń; to rz w drzeń do dziś po narzeczach jako r-z wymawiają, dzieląc je wyraźnie. Od rdzeń: rdzenisty. Postać z nosówką mamy w czasowniku za-strząc (p.). Są w rus. i postaci z pierwotnem następstwem płynnej: streżeń i streż(a), dla 'nurtu rzecznego'; przyrostek -en prastary, powtarza się w prusko-lit. nazwie 'mózgu': muzgeno, smagenes. R. 1500 'centrum': "drzeń albo pośrzodek", r. 1532: "jądro, drzeń", r. 1570 (Fortunat): "lud prawie drżeń" (t.j. 'sam wybór').

RE- z red-: liczne złożenia łacińskie, jak reakcja, recenzja, recydywa, redakcja itd., oznaczające nawrót, powtórzenie, pomijam, owe rebelja (rebelizant), redukcja itd.; również pochodne od rēs, 'rzecz', jak realny itd. (p. rebus); relacja i referat, co jedno i to samo; religja, religijny, co nie od 'wiązania' (łac. ligare) nazwana, lecz 'baczność, poszanowanie' znaczy (łac.

re-lego, grec. alegō, 'dbam'; Uk-alegon, 'niedbały', w Odprawie Posłów Kochanowskiego z r. 1578; przeciwnie: neg-lego,'niedbam'); rebekować, 'rzygać', z włos. riboccare (od bocca, 'usta'); remiza, w obu znaczeniach ('wozownia' i 'przegrana' przy grze w karty) z franc. remise.

REBARBARA, rabarbara, rumbarbarum, nazwa rośliny leczniczej, z łac. rhabarbarum albo rhumbarbarum t.j. 'rha barbarzyńskie' (albo i 'pontyjskie': rha ponticum, niem. Rapunzel; z niem. Rhabarber nasze rabarbar), od dawnej nazwy rzeki Wołgi: Rha, którą przeniesiono i na korzeń tej rośliny, od Wołgi dowożony; pozornie spolszczony rzewień, z rus. reweń, z grec. rheion, od tej samej nazwy. Ta odwieczna nazwa Wołgi (inna, Itil, zwykła tursko-tatarska nazwa 'rzeki'), powtarza się dziś jedynie u fińskiej Mordwy, jako Rhau; wywodzą ją jednak z języków irańskich, albo z +srawa, 'rzeka', albo z mitycznej Ranha. Dzisiejsza nazwa Wołga może tylko pozornie słowiańska; przed r. 1000 nigdzie się nie zjawia, najpierw w Kronice ruskiej.

REBUS, nazwa łamigłówki; po łacinie dosłownie: 'przez rzeczy', szósty przyp. liczby mnogiej od łac. rēs, 'rzecz'; rēs prasłowo od pnia rē-,ind. rā-, 'własność', awest. rātō-, 'oddane', itd. (Podobnie omnibus: 'dla wszystkich', trzeci przyp. liczby mn. od łac. omnis, 'wszystek'; paryski to wynalazek z r. 1823, co się natychmiast po świecie rozszedł). Rebus ('wyrażenie "rzeczami", obrazkami, nie

słowami') i szarada są co do nazwy pochodzenia francuskiego; rzecz sama istniała dawniej jako "hieroglifik", i podobne hieroglifiki z końca 16. wieku (na cześć Zygmunta III z r.1593 przez "studenta" Krasickiego, i i.), polskie i łacińskie, przytoczył Z. Gloger w Encyklopedji staropolskiej IV, str. 145-150.

REGIMENT, 'rząd' i 'pułk'; regimentarz (konfederacji, lub związku wojskowego); regimentem nazywano i 'laskę-buławę regimentarza', którą po rozwiązaniu związku palono: "palić (łamać) regimenty"; dalej zwano tak wogóle 'laskę z gałką', np. lekarską; w gałce były parfumy, które lekarz dla chronienia się od zarazy wąchał; stąd "wąchał regimenciku" mówiono szyderczo o 'uchylającym się od niebezpieczeństwa'. Z łac. regimentum (skąd i niem. Regiment), od regere, 'kierować', od czego i rex, 'król'. Stąd poszły i rejent, z polskiem j miasto g, regens, regencja; dalej reguła, regularny (narzeczowe legurarny), rektor itd. Ale regestr, u nas i rejestr, 'spis', poszedł, jak i niem. Register, z łac. regestum od re-gerere, 'wpisywać'; "rejestr wojsk kozackich", stąd "kozak rejestrowy", małorus. łejstrowyj, z rozpodobnieniem dwu r (por. łycar' i rycerz, Łuryk i Ruryk).

REJ, 'taniec'; Rej, jak Firlej, nazwa niemiecka; o 'ludziach przewodnikach': wodzirej; z niem. Reige(n), 'taniec, chór'; stąd i rejwach, 'hałas, rwetes'; niem. rei(gen) nieznanego początku.

REJA, 'żerdź przy maszcie dla żaglu', z niem. Raa, Ree,

Rahe.

REKRUT, z odmianami po narzeczach, nekrut(!) na Rusi i Litwie, z niem. Rekruten z franc. recrues ('to, co się odradza', od recroître).

REMIZ, nazwa ptaszyny w rodzaju sikor, czes. remiz, remisz; od nas na Ruś. Uchodzi za pożyczkę z niem. Riethmeise,'sikora zarośli', za czem przemawiałoby zachowane rem- zamiast rzem-; ależ nazw ptasząt Słowianie od Niemców nie przejmywali, tylko ci od nich, np. nazwy czyża, szczygła i i.; późne i odosobnione larka, lerka (niem. Lerche), niczego nie dowodzi. Więc raczej to nazwa rodzima, i nadaje się dla niej czy słowac. remzati,'szczebiotać', czy nawet dla sztucznej budowy gniazda (niedarmoż i rzemieśniczkiem tego ptaszka przezywają) ten sam pień co w rzemiosło (p.); re- sprawia jednak znaczną trudność; oczekiwalibyśmy rze-, tak u nas, jak u Czechów.

Ren, rzeka, nazwa celtycka, od tegoż pnia co i rzeka (p.); reński (ryński),'złoty, moneta bita nad Renem'; w 16. wieku stale: Ryn, Rynianin,"ryńskie wino", wedle niem. dawnego Rhîn.

RENGLOTA, 'śliwka francuska', reine-claude, od regina Claudia. Ale reneta, ryneta, nazwa jabłek, z franc. reinette od raine, 'żaba', dla wyglądu.

REPTAĆ, obok rzeptać w biblji ("szemrać", Leopolita), rus. ropot, roptat', cerk. rŭpŭt i łŭpŭt, o 'hałasie', czes. u-rp-utný,'krnąbrny'; nazwy osobowe: Rpień, Rpisz;

są jednak postaci i z miękką półgłoską, lub z e, o: reptanije w psałterzu synajskim (por. łopetiw, tamże), łuż. ropotać; natomiast od ru- ('ryć') pochodzi pień rup-, rupa, 'jama, dziura, loch', w serb. i słowień. (por. rypać).

RESZT, "gonić resztem", 'ostatkiem'; dziś przeważnie rodzaju żeńskiego: reszta, resztka, zresztą; wreszcie i nareszcie mogą i do resztu należeć; z niem. Rest, a to z łaciny (restare, 'zostawać').

REWERENDA, co najmniej od 16. wieku ogólne dla 'sukni księżej i bakałarskiej'; tak samo u Węgrów; z łac. reverendus, włos. reverendo, 'czcigodny' (łac. revereri, 'czcić').

REŻ, 'żyto', "mąka rżana", 'żytnia', rżysko, 'żytnisko'. Prasłowiańska nazwa pośledniejszego (wobec pszenicy) zboża, u nas od 15. wieku niemal zapomniana, ocalała w owych kilku urobieniach; u innych Słowian do dziś żywotna: rus. rož (narzeczowe irża, orżanoj), serb. raž, czes. rež (drugi przypadek: rži); lit. rugys, 'ziarno rży', rugiai (liczba mnoga), 'żyto'; niem. Roggen (nord. rugr). Niemcy od Słowian przejęli nazwę, tkwiącą może w nazwie wyspy Rügen ((gdzie się to najpierw dostała od uprawy rży?). Łączą tę nazwę nawet z trackiem wridza(?). U Słowian ocalało może pierwotne g w nazwie bożka kijowskiego Rgł, coby się w naszem prastarem (z 12. wieku) Rgielsku powtarzała (są i inne urobienia, Rgilew i t.d.) i na kult bóstwa żytniego

zbożowego, wskazywała, ale to domysł bardzo kruchy, wobec braku bliższych wiadomości o tym Rgle.

RĘBAĆ, rębacz, Rębajło, p. rąb.

RĘDZINA, rędzinny, w 16. i 17. wieku ogólne, o 'glebie urodzajnej'; serb. rudina, 'niwa', przymiotnik rud, o włosach: ruda kosa, 'kędziory', ruditi kosu, 'kędzierzawić', ruda, rudica, 'zbita wełna'; por. rdest(?).

RĘKA, rączka; ręczyć, wyręczyć; poręka, zaręczyć, zaręczyny; ręczny, ręcznik; podręcznik; zręczny, niezręczny, zręczność; "rączka od pióra"; rękaw; rękawka, 'ręką usypana mogiła' (jeszcze w 17. wieku ogólne); rękawica i rękawiczka, rękawicznik; zarękawek; (po)rękawiczne, 'opłata'. Liczne złożenia: oburącz, zwykła pierwotna postać przysłówkowa; rękopis; rękodzieło, rękodzielny, rękodzielnik; prastare rękojmia znaczy 'poręka' i 'poręczyciel'; rękojemstwo, rękojemczy; rękodany, później rękodajny, 'dworzanin (lub żołnierz-towarzysz), co za daniem ręki wstąpił w nowy obowiązek' (nie od tegoż nazwany, jakoby usłużnie podawał rękę wsiadającemu państwu!). Dalej rękojeść z +rękojęć, rus. rukojat'; Czesi, Serbowie i i. mają obok prawidłowego rukojet' i nieprawidłowe rukowiet' ('rączka' i 'podręcznik'), a to się i u nas w 17. wieku pojawia: rękowieść. W 17. wieku "uchodzić w rękojeści", mówiono o 'wykraczaniu z obowiązku, przyrzeczenia': "ale

nam tu Sajdaczny uszedł w rękojeści" 'zawiódł, zdradził'; "(śmierć) nie ujdzie w rękowieści", 'jest pewna'; "dziś, coś wczora prawił, uszło w rękojeści" (o kłamcy): przenośnie łatwo zrozumiałe. Ze złożeń z przyimkami: obręcz (p.) i obrączka, co w znaczeniu pierwotny związek z samą ręką wierniej zachowała; naręcze (np. drew, 'ile unieść można'); poręcz, szczególniej w liczbie mn. Niektóre przestarzałe, np. ręcznica i naręcznica, 'lutnia', w biblji; rękowiny i zrękowiny, zamiast 'zaręczyn'. U Mazurów ręcznik przezwiskiem dla 'kija'. Lit. ranka, 'ręka', rankike, 'rączka', rankinis, 'ręczny'. Litwin zachował należący tu czasownik rinkti, renkiu, 'zbieram, zgartywam' (więc ręka = 'garść'). Dziwne, że niema dla 'ręki' nazwy pierwotnej, spólnej wszystkim Arjom, każdy szczep inaczej ją zowie: grec. cheir (stąd cyrograf), łac. manus, niem. Hand, itd.

ROBAK, robaczywy i robaczliwy, robactwo, robaczny, robaczek; z chrobak, nagłosowe ch- odpadło; już w biblji obok chrobak, chrobactwo, jest i robak, robactwo, ale chr- obok r- dochowało się do 17. wieku; od chreb-, chrob- (por. chrobot), a to jest to samo co skreb-, skrob- (i skrab-, albo szkrab-); zwykły przyrostek -ak; i tu nie wprost od pnia; por. pszonak itp.

ROBIĆ; robota, robotować; robotny, później z ruskiego(?) roboczy (por. ochoczy); robotnik, robotnica, parobek, parobczak; robieniec i robionek, 'czeladnik', dawniej (w biblji) 'dziecię' (nazwy dzieci, czeladzi, niewolników, spływa-

ły stale w jedno, por. otrok dla 'niemowlęcia' i 'niewolnika'); robieniec nie od robiony, lecz zdrobniałe rob: robię, robięta, jak cielęta (rus. rebjata). Częstotliwe rabiać, samo rzadkie; liczne złożenia: zarobić (zarobek, zarobkowy) i zarabiać; narabiać i nadrabiać (np. miną); porabiać; wyrabiać; przerobić (przeróbka)i przerabiać; obrabiać; dorobić się (dorobek); podrabiać,'fałszować'; robocizna; cerkiewna (i ruska) postać rab: "rab boży" ('niewolnik, sługa'). Cerk. rab obok rob dowodzi, że to przestawka z pierwotnego orb: grec. orfanos, 'sierota', łac. orbus, 'sierota', niem. Arbeit (= robota), grec. alfanō,'zarabiam', niem. Erbe (z +arbja); razi brak tego pnia w litewszczyźnie; indyjskie arbha-, 'mały, słaby' (por. rus. robkij, 'bojaźliwy'), dowodzi pierwotnego znaczenia (od 'dziecka' do 'sługi, niewolnika'). Od robota: robociądz, przyrostek -iędz. Z biblji przytaczamy: robieńcy ("dziatki małe", Leopolita), "nad robionkiem" i robionkowie; ale robota przepisane z czes. robata, 'dziatki'.

ROBRON, robronty, robran, przy końcu 17. wieku, o 'długiej sukni', z franc. robe ronde; spółczesne robdeszan , robdyszan, z franc. robe de chambre (niby 'szlafroczek').

ROCHMANNY, 'łaskawy, swojski' (o zwierzu, w przeciwieństwie do 'dziki'); rochmanić, u Górnickiego i Potockiego i z n podwójnem, rochmannić i rochmannieć:"bystrych źrebców rochmanniąc narowy"; do nas ze Wschodu przez Ruś, rachman, 'łagodny' z hebr. rachmani,

'miłosierny', czy z turec. rahman (z arab.); rachmańskij wełykdeń na Rusi (bajeczny) od świętobliwych brahmanów (gymnosofitów), o których z Aleksandrji (romansu) wiedziano.

RÓD, rodzić; rodzic, 'krewny', rodziczka, 'krewna' (rodziców biblji zastępuje Leopolita "krewnymi", "przyjaciółką"); turodzic, 'indigena', tak jeszcze w 17. wieku: "tako z przychodniów, jako turodziców" (rodaków, Leopolita; "obywatelów", Wujek), turodzicowi ("tutecznemu", Leopolita); rodzice, dziś tylko w liczbie mnogiej, znaczą nam to, co innym Słowianom rodziciele (języki pierwotne nie mają wcale osobnego słowa dla 'rodziców'); rodzicowie, 'plemiennicy', 'agnati', w połowie 15. wieku; i rodzaj znaczy pierwotnie 'ród, pokolenie, potomstwo'; rodowy, rodowity, rodowitość; rodzony, rodzeństwo; rodzaj (r +rodjaj), rodzajny, urodzaj, urodzajny; częstotliwe radzać; liczne złożenia: urodzić (uroda, urodny); "Narodzenie Pańskie"; poroda; wyrodzić się; zrodzić; doroda, dorodny; przyroda, przyrodny, przyrodnik; przyrodni (o pokrewieństwie); odroda; przerodzić się; rodowód, 'genealogja'; naród, narodowy, narodowość; rodzina, rodzinny; rodzimy, rodzimość; rodziciel, rodzicielka, rodzicielstwo; rodzica w Bogurodzica (cerk. bogorodica); rodziczka. Z słowem róść w żadnym nie stoi związku, bo w rod- pierwotne następstwo brzmień, róść zaś przestawione z ord-. Prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian (rodzaju Czesi nie mają, jest rus. urożaj).

Ród, poród, rodzić, o nic fizjologicznego nie natrącają, Słowianie nie posiadają bowiem dla tego osobnego słowa, jak jest np. lit. gimti, łac. nasci, itp.; ród znaczył pierwotnie tylko: 'traf szczęśliwy, powodzenie, przyrost' (stąd u nas "rodzą" i drzewa i zboża), i był nazwą 'bożka szczęścia, losu'; jeszcze w 12. i 13. wieku modliła się Ruś czy wzywała Roda (i orszak jego, rodzanice, 'feje'). Ród, jak bóg, znaczył i 'powodzenie, szczęście', i 'tego, co szczęście nadaje'; bóg znaczył 'bogactwo' i 'tego, co je zsyła'. Zczasem dopiero odniesiono ród, rodzenie do 'przypłodu w rodzinie'. Naszemu rodak odpowiada cerk. rożdak, serb. (bardzo rozgałęzione) rodjak, 'kuzyn', rodjaci, 'krewni' (zupełnie co innego rodacki, p.). Nasz język zatracił inne słowa, stojące we związku z rodem- 'szczęściem'; język cerkiewny (i staroczeski) ma neroditi i neraditi, 'niedbać, nieraczyć'; rus. radiet', 'dbać'; łuż w. to nierozim, 'niedbam', rodžić, 'chcieć'; dalej przyimek radi, 'dla', togo radi, 'dla tego'; serb. rad, 'trud, praca', raditi, 'pracować' (bardzo rozgałęzione). Wszystko prasłowa: staropers. awahja rādij w napisach klinowych Darjusza, 'dla tego' (owogo radi, cerk.); ind. rādhnoti i rādhyati, 'zyskiwa, wydoływa'; awest. rādaiti, 'przysposabia'; niem. rathen (starosas. rādan), 'radzić', i reden, 'mówić' (goc. urrēdan, 'stanowić', garēdan, 'dbać', rōdjan, 'mówić'); lit. rodyti, 'pokazywać'.

RODACKI, w 18. wieku, "rodac-

ka mowa", 'żargon złodziejski, cygański'.

RODAŁ, 'Pięcioksiąg (Pentateuch) hebrajski', na który Żyd przysięgał.

RODELA, 'puklerz, tarcza', w 16. i 17. wieku, z niem., a to z franc. rondelle (od 'okrągłości', rond, przezwane).

RODGISAR, w 16. wieku (u Reja i i.), ludwisarz.

RODUS, 'zabawa wiejska wielkonocna' (bałwana wypchanego na wole obwodzą); spadł na wieś od zabawy pańskiej średniowiecznej, z rycerzami z wyspy Rodos, naśladując walki rycerzy rodoskich.

RÓG, rożek; rogal, rogalek i roglik (jak w czes.), nazwa 'ciasta'; ale rogal i o tym, komu żona "rogi przypina"; rogacz; rogowy; rogaty, rogatka; rogacina, albo (z ruska) rohatyna, już od r. 1500 stałe, 'włócznia'; rogowaty; narożny, narożnica, od narogi. Prasłowo; prus. ragis, lit. ragas (rags i ragutis, o 'styczniu' i 'lutym', wedle niem. horn i hornung, co i połabscy Słowianie naśladują), raguotas, 'rogaty'. Nasze dawne rożki ('bańki cyrulika') powędrowały na całą Ruś i Litwę. U wszystkich Słowian tak samo.

ROGOZIE, rogozina; rogoza 1500 r. i rogoża, rogóżka (mylnie robóżka!), 'mata, deka pleciona z słomy, osoki, sitowia'; dla kanciastości od rogu przezwane; prasłowiańskie, już w cerk. (i bułg.) używane dla wyrobów z rogozia ('powrozów' i 'mat'); por. imię Rahoza (metropolita kijowski 1590 r.);

przyrostek -oz, jak w łobuzie, rus. łomoz.

RÓJ (pszczeli); pierwotnie wszystko 'co wytryska', a więc zdrój i wzdrój (ze wsuniętem d), o 'źródlisku'; roić się; rojny; rojowisko; rojownik albo pszczelnik, 'melissa'; roić sobie; uroić, urojenie, o 'fantazji'; pień ri- powtarza się w rzeka (p.); ind. ri-, 'dać płynąć', rī- 'płynąć', rīti-,'rzeka', retas- i raja-, 'pław'; łac. ri- w rivus. Nie posiadamy czasowników pierwotnych, co są w cerk., rus. i i., rějat', 'bieżeć' (o rzece, locie ptaszym), ri-nut', czes. rzinouti se, nasze wyrnąć (ostatni ślad tego ri-); rějati z ot- znaczy 'odpychać': otrinut'.

ROK, 'czas orzeczony, nazwany', z wokalizacją o do rzec (p.); "roki sądowe" do dziś znane, gdy zresztą znaczenie uogólniło się na 'czas roczny', rugując lato i god innych Słowian (w biblji: "dwieście lat" i "dwa roki"). Najliczniejsze znaczenia we złożeniach: narok (p.), narocznik, to samo i urok (p.), 'trybut, danina' (jeszcze w biblji); obrok (p.), niby 'deputat, przynależność wymierzona, płaca', w cerkiewszczyźnie (i na Rusi), co potem nietylko u nas w stajni uwięzło; dalej prorok (p.), otrok (p.); urok, do urzec, 'oczarować słowem czy okiem', dziś w języku pisemnym złagodniało: o 'wdzięku postaci'.

ROKIETA z ubioru księżego, rodzaj 'komży', od 16. wieku znane (np. u Reja), z łac. i włos. rocchetto.

ROKITA, rokicina, rodzaj 'wierzby', rokitowy (i o dja-

ble Rokicie, co w starych wierzbach wysiaduje); częste w nazwach miejscowych: Rokitno itd.; oboczne rakita u innych Słowian (na Południu) dowodzi, że to postać przestawiona z +ork-yta (przyrostek jak w kopyto, koryto; rodzaj żeński wedle wierzba?); czy przyrównać serb. raklje, rakljast, o 'widłach', dla rozgałęzienia? Inni zestawiają z nazwą 'jałowca', grec. orkeuthos, łotew. ērcis, ērcetis; znaczenie nazw drzewnych waha się nadzwyczaj.

ROKOSZ, rokoszanie; jeszcze na sejmie elekcyjnym w r.1587 prawi się: "iż WM.do czegoś niezwyczajnego mieć się chcecie, do jakiegoś rokoszu, które słowo językowi polskiemu nie jest znajome"; poszło z węg. rakosz, nazwy (od raków) pola pod Budzinem, gdzie sejmujące stany występywały z opozycją (stąd słowac. rakosz, 'wrzawa, burzliwe zgromadzenie'); ale w r. 1587 i rzecz i słowo były już znane, bo już Leopolita w biblji pisze:"król miał rokosz z onymi" (t.j.'rokował'), u M.Bielskiego"(szlachta) w radę wstępowali, co zowiemy rokosze", a u Stryjkowskiego:"uczynił sejm albo rokosz"; węg. rakász, 'tłum, zbiegowisko', od owegoż pola, po niemiecku Kressenbrunn(?).

ROLA, rolny, rolnik, rolnictwo, rolniczy; jak cerk. (i południowe) ralija dowodzi, przestawka z pierwotnego +or-lja, przezwanego od orania (p. orać).

Rola. Uprawa roli pierwotna, acz rzecz bab i smerdów (chłopów, jeńców), którą pasterz-ło-

wiec gardził i tylko z musu do niej się opuszczał, sięga czasów aryjskich, chociaż najważniejsze jej słownictwo tylko Arjom europejskim spólne. Była całkiem ekstensywna i stałości osiedlenia nie wymagała; rolnik-rataj obsiewał wiosną rolę, a po żniwie dał jej leżeć odłogiem, ugorem, aby na innem miejscu znowu jar odprawiać; po latach wracał do ugoru; ziemia nie była też własnością indywidualną, tą była tylko praca w nią włożona. Orać, rataj (rola), to najpierwotniejsze, wszystkim Arjom europejskim w tem samem znaczeniu spólne wyrazy (łac. arare, arator, lit. arti, artojis), jak i narzędzie, radło (łac. aratrum, litew. arkłas); pług natomiast późniejsza pożyczka, a ulepszone radło, t.j. socha, z Rusi do Polski się dostało i jej granic wiele nie przekroczyło. Słowiańskie radło posiadało już dla każdej z swych części osobną, prasłowiańską nazwę: lemiesz, grądziel, pazy, wierciel, do których zczasem przybywały dalsze, pyzak i i. Postęp sochy zależał głównie na tem, że zamiast jednego lemiesza, prójącego tylko ziemię, miała dwa narogi, odkładające skiby. Do radła wprzągano dwu wołów lub jednego konia. Las trzebiono ogniem, stąd nazwy: żdżary, żegań, praga, trzebinia; grunt przysposobiony do orki i siewu zwano łazem lub lędą.

ROLA, z niemieckiego (Rolle) i franc. (rôle), czy na teatrze, czy, rzadziej, o 'zwiniętym papierze' i 'spisie, regestrze'; z łac. rotulus (por. rotuł, rotuła); rolka, 'kółeczko u nóg fotelowych'.

ROMANS, romansowy, romansować, romansista, romantyczny, romantyczność, romański (np. język), romanista (i o prawoznawcy); pominąwszy 'prawoznawstwo rzymskie', (co od Roma), wszystkie te słowa i inne podobne pochodzą z łac. romanus, czyli "ludowy", w przeciwstawieniu do latinus, czyli "książkowy", oznaczały więc pieśni i opowiadania w języku romańskim, t.j. ludowym; romanse nazywał jeszcze Lubomirski r. 1686 romanjami. Ale romanja znaczyła też i 'małmazję', t.j. wino słodkie, korzenne, sprowadzane z Napoli di Romania (t.j. Moreja, co Turcy z Romeja przestawili).

RONDEL, rądl, naczynie kuchenne (p. rynka), rondela, 'baszta', nie mają odpowiedników włoskich czy fracuskich: niem. Rundling od rund, franc. rond, z łac. rotundus (?); natomiast rondo (kapelusza; muzyczne) żywcem z franc. rondeau.

RONIĆ, np. łzy; • 'rodach'; poronienie, porończę, 'płód poroniony', Potocki; o 'porzucaniu pierza, rogów, zębów itd.'; o 'łuskaniu ziarna', itd.; w słowień. 'urwisko', rus. uron, 'uszczerbek, strata'; prasłow. (por. rana?). Brak w litewszczyźnie; zestawiają z niem. rennen, 'gonić', rinnen, 'ciec'(goc. urrannjan, 'wywodzić', rinnan 'biec'); ale przed n wypadła jakaś spółgłoska, może p, por.czes. ropieti, 'ciec'; możnaby więc ronić odnieść do ropy(?).

ROPA,'materja wrzodowa',ropić się, ropawy; także 'petroleum, nafta', już u Stanka 1472 r.; pień rep-, rop-, por. lit. rap-styti, 'pomazać',

łotewskie rep-t, 'zabliźniać się'; p. rzep.

ROPUCHA, żaba od 'chropowatości' nazwana, więc zamiast +chropucha (por. robak z chrobak); zgoda z lit. rupuiże('ropucha') byłaby przypadkowa.

RORATY, 'pierwsza msza ranna w adwencie', od słów psalmowych rorate coeli w jej introicie; roratka, 'świeca stawiana na ołtarzu w czasie roratów'; tak samo u Czechów.

ROSA, rosić, rosiczka, rosisty; prasłowo; lit. rasa,'rosa', rasōtas, 'rosaty', ind. rasā-, 'wilgoć', łac. rōs. U wszystkich Słowian tak samo.

Rosja, rosyjski, Rosjanie, lub z podwójnem s: Rossja itd.; sztuczna nazwa, dopiero od 16. wieku wprowadzona na podstawie grec. formy Rhōs dla Rusi (p. Ruś), nadająca się do wszelakich igraszek słownych, np. Roksolanów, niby Rossalanów ("Roksolanki t.j. panny ruskie" u Zimorowica); albo do wywodu: Rossieja, niby Rozsianie (po ziemi, daleko); to już u Stryjkowskiego.

ROSOCHA, p. socha.

ROSÓŁ, rosołek, 'woda osolona, "lak", zupa'; przenoszone dawniej na 'frasunek, kłopot'; p. sól.

ROSOMAK, rodzaj 'kuny', bardzo żarłoczny; niby z łac. rosomacus, ależ ta łacina jest tylko słowem polskiem; skąd ono? Powtarza się w rus. rossomacha; zwierz sam, wyłącznie polarny, nas tylko jako futro dochodził, więc nazwa może wcale nie słowiańska, fińska?

Ciekawe, że nazwę przeniesiono na Rusi i na jakiegoś 'demona' (w konopnisku harcującego ?),a stąd poszło prusko-litewskie den rasumuk jagen, co odnoszono do nazwy feldmarszałka Razumowskiego, brojącego w Prusiech za siedmioletniej wojny(!). Zwierzęcia samego i Litwa wcale nie zna.

ROSTRUCHAN, pisane przez z, jakby z roz- złożone, alež i oba r mylne; ruskie to, od dworu Jagiełłowego; tu wymieniane w rachunkach, obok kubka: dostuchany, to samo słowo, od którego i rus. stakan, 'szklanka', z stokan, u nas roztuchan i hostruchan; z tursko-tatar. tostakan, 'misa', kirgiz.tustahan, 'szklanka'.

ROSTRUCHARZ, tak już r.1500, z mylnie wstawionem r i zastępstwem niemieckiego sch przez oboczne ch; dawniej rostuszar, rostucharz jeszcze r. 1532, z niem. Rosstauscher, 'handlarz (dosłownie "wymieniacz")koni': Ross i tauschen; u nas przeniesione i na 'handlarza niewolnikami, ludźmi', i na 'faktora'.

RÓŚĆ, dziś czas teraźniejszy wyłącznie od rosnąć: rosnę itd., dawniej: rostę, rościesz, rostą, rósł; rost, stąd rościć (pretensje); wzrost, narost, porost, zarost; do rosły: zarośli i roślina; złożenia z po-, za-, przy- (przyrost), do- (dorosły); wyrosłek, podrosłek (dziś wyrostek, podrostek, nie poprawne); narośl, itd. Oboczność róść i rasti (cerk. i południowe; serb. rasti, rast, 'rost') dowodzi przestawki pierwotnej z $^{+}$orstą (bezoko-

licznik $^{+}$orsti, z $^{+}$orst-ti), urobionego od $^{+}$ord-t- (w litewszczyźnie nie zastąpionego).

ROTA, 'przysięga przed sądem'; woźny przedpowiadał, strona powtarzała bez myłki (myłka pociągała przegraną); wpisywana więc w polskiem brzmieniu w akty sądowe łacińskie od końca 14. wieku, źródło t.zw. staropolszczyzny; rotnik, 'składający wraz przysięgę'; rotne, 'opłata sądowa od przysięgi'. Por. rŭt, 'usta', rus. rot (ale rŭt znaczy i 'pagórek, wzniesienie', serb. rt, 'wierzchołek'), czes. ret, 'warga'. Rota, 'przysięga', rotiti sę, 'przysięgać', u wszystkich Słowian bez wyjątku. Wobec braku pewnego odpowiednika litewskiego pierwotną postać trudno ustalić; przypuszczenia, że w- odpadło, wtaczania ind. vrata-, 'prawo, zakon', grec. rhētos, 'umówiony', rhētra, 'umowa'(stąd retor, retoryka itd.), ereō, 'powiem', prus. wertemai, 'przysięgamy', nie cenię.

ROTA, o 'instrumencie muzycznym', w biblji: "na rotach" ("na lutniach" albo "na arfiech", Leopolita), z czeskiego; tu należy i rotuła, 'pieśń'; ale roruła, 'apelacja, spis treści aktu', z łac. rotula i rotulus.

ROTA, 'oddział wojska', z niem. Rotte; rotmistrz (odpowiada później i niemieckiemu Rittmeister); rotman u flisów, częściej retman; rotowy (ogień); rotnik. Niem Rotte z starofranc. rote, rutta, z łac. rupta.

RÓW, rowek, rowkowy, p. ryć ('co wyryte'): w biblji rowy

'mogiły' ("groby", Leopolita); nazwy miejscowe Rów, jak Rawa (p.). Prasłowo; lit. rawas, prus. rawis, 'rów'; rus. row, rwa (mylne, zamiast rowa).

RÓWNY, równać z licznemi złożeniami (do-, po-, przy-, wy-, z-równać), porównawczy; równość, równina; rówień ("nie mieć równia", 'równego'); równia; równianka, 'bukiet, wiązka kwiatów czy ziela'; również; równik ('ekwator'); równiutki i inne zdrobnienia; rówieśnik, rówieśnica, od pierwotnego pnia +rowies-. Oboczność zachodniego i wschodniego rowno obok południowego (i cerkiewnego) rawno dowodzi pierwotnej przestawki z +orwĭno, por. prus. arwis, 'prawy, prawdziwy'. Prasłowo; awest. rawah-, 'przestwór', łac. rūs, ruris, 'wieś', z +rewos (od tego rūs nasze rustykalny itp., ale i rurant albo rulant, o 'chłopie', w 16. wieku); niem. Rau-m, z rū-m.

ROZ- tylko we złożeniach; co do znaczenia równe łac. dis-, niem. zer-, (rozerwać: łac. discerpere; rozbić: niem. zerschlagen); narzeczowo oz- (p.) zamiast roz-: ozłomki zamiast rozłomki już w połowie 15. wieku, osierdzie zamiast rozsierdzie(?). Przed s ginie z, więc rosół z +rozsół, rosada z +rozsada (np. kapusty), rosocha z +rozsocha, rospa (rospisty) z +rozspa, rostrzyga z +roz-strzyga ('wywłoka', w literaturze polemicznej 17. wieku); w dawnym języku stale: rosądzać, rosiec, rosierdzie, rosuć, rosypać, roszyrzyć, rożec (rozżec). Oboczność zachodniego i wschodniego roz- wobec południowego i cerkiewnego raz- dowodzi przestawki z pierwotnego +orz-. Złożenia: rozłóg,

'przestrzeń'; rozoki (Rej i i.), obok rozoooki (również dawne), rozokość, rozokowatość. Por. rózga i rożen. Tylko w słowień. raz i przyimkiem bywa: "raz konja ('z konia') stopiti". Tu należy i rus. raskoł, raskolnik, 'szyzmie, rozkłóciu cerkiewnem'. Przytaczam tu kilka dawnych złożeń: rozgorzyć i rozgarzać, częste w psałterzu, 'rozgniewać' (p. gorzej); rozkwrzeć i rozkwirać (p. skwar), 'rozpływać': "jako wosk rozkwirający się", "rozkwarła się ziemia"; rozkosz (p. kochać), liczba mnoga rozkoszy; "roszurzali", t.j. 'rozgniewali' (p. żurzyć); rozlity obok rozlany; rozliczyty, rozliczytość, zamiast rozliczny, rozliczność; rozprostrzał, rozpostrzeli, rozprostrzeli, zamiast rozpostarł, rozpostarli, na czechizm zakrawa; rozumieć (p. um), z trzecim przypadkiem: "rozumiej modlitwie (głosowi, mnie)", "nie rozumieli dziwom Twoim; prastary zwrot: "węgle rożgło się jest", t.j. roz-żg-ło, 'rozpaliło', "gdy rożgą gniew jego", 'rozpalą' - wszystko z psałterzów ("gdy rożże się", puławski). W biblji: "ścienne rosiedliny" ("rozpadliny w ścianach", Leopolita); rozniewać, częste od 14. do 16. wieku (ale w psałterzu stale: rozgniewać); rozdrazić się, ze wstawionem d; rozbitować, 'rozdzielić' (p. bitunk). R. 1500: rostań (obok rostanie w 15. wieku), 'droga rostajna'; "w rozmaczki jajca" ('na miękko'); rozgorzlić się, 'rozgniewać', Ezop; rostyrkność, 'ekstaza', w 16. wieku; roziewić, w 16. wieku, dziś rozdziawić (p. ziew). Mylne zdają się rozbrok i rozkrok, dla 'hałasu', z czes. rozbroj.

ROZEKIER, w 16. wieku; "seki,

witpachery, rozekery, rywuły", rodzaje 'wina gotowanego'.

RÓZGA, różdżka (przeciw "etymologji": roszczka, wedle wymowy), najmylniej rózeczka (zg nierozerwalne; również niemożliwy drugi przypadek liczby mn.: rózeg, zamiast jedynie poprawnego rózg); rózgowy, w biblji rózgowaty i różdżany (o drzewie 'gałęzistem'); zbiorowe różdże, jak snopie, pierze. Oboczne (acz raczej wyjątkowe) cerk. raždije (ale serb. rozga, rozgwa) dowodziłoby przestawki z pierwotnego +orzga, gdzie zg zastąpiło pierwotne z (z orz-, roz-); porównano niem. Zweig, 'gałąź', od zwei, 'dwa'.

ROZGARD, 'łąka', w Prusiech dawnych, z niem. Rossgarten, 'łąka dla koni, pastwisko spólne'.

ROZGARDJAS stroić, 'biesiadować', Mączyński 1564 r.; od 18. wieku rozgardjasz, o 'rejwachu, nieładzie'.

ROZGRZESZYĆ, z dawnego rozd-rzeszyć, 'absolvere', 'rozwiązać'; dla absolucji spowiednej połączono to z grzechem, i przemieniono rozdrzeszyć w rozgrzeszyć, gdy o rzeszeniu, 'wiązaniu', zapomniano; "lud wierny grzechom rozdrzeszony", w psałterzu puławskim. Pierwotne rzeszyć, 'wiązać' i 'rozwiązywać', ocalało u innych Słowian: cerk. rěsziti i razdrěsziti (d wstawia się stale między z-r), rus. rjeszit'sia, 'odważyć się na co, postanowić', porjeszit', 'zakończyć'; w dawnej polszczyźnie tak samo: w psałterzu "rozdrzesz języki ich" ("zagładź" w puławskim, "zrzuć" u Wróbla,

'praecipita'); rzeszeć,'parcieć', np. o rzepie, ale i ogólnie: "starość rzeszeje" (Potocki). Prasłowo; lit. raiszyti, od rzeczownika raiszas, 'wiązło', do czasownika riszti,'wiązać', ryszys, 'wstęga', raisztis, 'wstęga na głowie', prus. sen-ristsa, 'związany', per-reist, 'połączyć'; lit. sz z podniebiennego k, nasze sz z ch, a to z sk(?). Dalszych odpowiedników tego prasłowa nie znamy.

ROZMAITY, rozmaitość, urozmaicić, u ludu i ozmajty, i roztomaity (jak czes. roztomilý); od rzeczownika +rozmaj, por.majak, majaczyć (p.), od pnia ma-, p. machać, mamić.

ROZMAMANY, 'rozkudłany','porozpinany'; dorobione do mamka.

ROZMARYN, u ludu we wszelakich postaciach, nawet i rozmajeron (niby z majeranem mieszany) i łozmaryjan i rozma(j); z łac. ros marinus, 'rosa morska' (por. rosolis z łac. ros solis).

ROZPACZ, rozpaczać, p. opak.

ROZYNKI, rozenki, a ze zwykłem dz zamiast z: rodzynki (tak już w 16. wieku), 'winogrona ususzone'; jak i czes., z niem. Rosine, a to z franc. raisin, z łac. racemus, 'grono'. Ruś swoje izjum ze Wschodu przyjęła.

RÓŻA, z łac. rosa, wymawianego przez z, co Słowianie zachodni niegdyś przez ż oddawali; z czeskiego ruože; roślina i nazwa obca, gdy domowa("psia róża" lub "polna") szypszyną się zwała (p. szyp). Przymio-

tnik: rożany; "rożany wianek" (niem. Rosenkranz), albo rożaniec, 'psałterz N.P.Marji, z 150 "Zdrowaś Marjo", przeplatanych Pacierzem'; dalej i 'paciorki (tejże liczby, odmiennie nieco układane), z kości lub drzewa, nanizane na nitkę, dla liczenia modlitw'; rożańcowy: "bractwo rożańcowe", "niedziela rożańcowa" (pierwsza w październiku). Dalej: rożyca, rożyczka, rożowy, rożowaty, rożowieć,itd. Łac. rosa jest pożyczką z grec. frodon (wedle wymowy narzeczowej), a to wyszło ze Wschodu irańskiego, pers. ward, 'roża'.

ROŻEN, rożenki, rożnowaty, bynajmniej nie od rogu urobione (jak np. oścień lub koścień od ości lub kości); oboczność rożen i rażen (cerkiewne rażĭn, 'oścień', serb. rażań) dowodzi przestawki z pierwotnego +org-, czy +orz-, bo g i z mieniają się; to org- (orz-) powtarza się w rożny (p.).

RÓŻNY, rożnić, porożnić się, rożnica, rożniczkowy, rożność; złożenia: rożnowierca, rożnorodny, rożnogłośny, itd., rozrożniać; imiona: Rożniatowski, Rożnięcin, itd. Postać podległa niby wpływom od prożny, prozdny, i poźdny; brzmiała pierwotnie: rozno, rozny, a ze wsuniętem+/d: rozdno, rozdnie; w biblji: "stojcie narozdno", 'separatim' ("osobno", Leopolita), "rozdnie na polu stali", obok rozno. Czes. ruozný, ale cerk. razĭn, serb. razno, dowodzi przestawki z +orz-ĭn; por. "przyimek" roz- z +orz; p. rożen. +/mylnie

RTĘĆ,'żywe srebro', powtarza się w ruskiem i czeskiem rtut'; ma pochodzić z tur. arabs. utarid, lecz skądżeż w takim

razie nosówka polska?

RU!, wykrzyknik, por. rum!; rubakier i sztymbor, hasła flisowe, z niemieckiego.

RUBACHA, rubaszny, rubaszeństwo, rubaszyć się, z rus. rubacha, 'koszula' (p. rąb), którą "dobrzy towarzysze", kozacy np., wymieniali; stąd dla wszelkiej 'zbytniej poufałości', ogólne w 17. wieku: "niech się czem innem rubaszą", "hajducy z panem tak się rubaszą", "z nim na broni rubaszyłem", "aż do koszuli pan chmiel się rubaszy"; już wtedy i w naszem znaczeniu: "Starzeński porubaczył(!) się był z Narkowskim", "brat rubaszny najstarszego djabła", "dla tak miłego rubasznika".

RUBAN, 'wstęga', z franc. ruban od łac. rubeus, 'czerwony'.

RUBIN, nazwa drogiego kamienia, rubinowy; niem. Rubin, franc. rubis, z łac. ruber, 'czerwony', rubinus w średniowieczu (o kamieniu).

RUBL, rubel, z ruskiego; już w biblji, tłumaczy 'odrąbane srebro', obok zaważa, p., 'sykle' oryginału; pierwotnie ważone, później jako moneta.

RUBRYKA, ludowe lubryka, 'glinka, kreda czerwona', 'napis czerwony'; 'szpalta'; z łac. rubrica, od ruber, 'czerwony'.

RUCH, rozruch; ruszyć, wzruszyć, naruszyć itd.; ruchomy (obok dawnego ruszysty, nieruszysty), nieruchomizna; ruchać (nawet: "imienie ruchające", dziś ruchomości), ruchadło, ruchawy, ruchawka; ruchliwy; ruszenie, ruszyć, o 'odwoływaniu

się do wyższego sądu, do sejmu'; "pospolite ruszenie", o 'obronie krajowej'. Dalej: rucho, co znaczy i 'ruch', ale częściej, wraz z urobionem ruchno, 'odzież, szatę, zasłonę'; ruszyca ('zasłona'), nazwa i dla 'główszczyzny (kary pieniężnej) opłacanej królowej za zabicie niewiasty'. Rucho powszechne w 15. wieku, nietylko w biblji, gdzieby o czeskim wpływie można myśleć, ale i w rotach, np. r. 1389: "dać rucha za 10 grzywien", r. 1400: "pień, rucha"; znaczyło nietylko 'szaty niewieście', ale wogóle 'szaty': "rozdarłasta rucho swe" ('vestimentum, habitus'); już w początku 16. wieku ginie zupełnie, możemy przytoczyć tylko: ruszka, 'zasłona (podwika)'. O przenośni od 'ruchu' na 'odzież', p. rąb. P. runąć, rychły. U wszystkich Słowian tak samo. Od ru-, p. rwać, z elementem -s; lit. rausti, 'ryć', kurmrausis, 'kretowisko', rūsys, 'jama' (i rausis), pelenrusis, 'ryjący się w popiele'; z inną syczącą, sz: ruszēti, 'zwijać się', ruoszus, 'sprawny'; niem. Rausch z dawnego rūsch, 'napad', stare rosk, 'rychły'.

RUCZAJ, przezwany od toku rączego, z ogólnie słowiańskiem u (czes. i rus. ruczej), od czasownika o 'szumie wodnym': bułg. woda ruczi, serb. i słowień. ruknuti (to samo); urobione przyrostkiem -k od ru-, 'ryczeć'; ruczaj z pierwotnego +ruk-ēj, z przyrostkiem częstym w podobnych tworach (por. obyczaj, lężaia, wierzeja). Por. rączy.

RUDEL, 'ster', 'wiosło', od

16. wieku ogólne, rozpodobnione z niem. Ruder; zresztą i w niemieckiem w 16. wieku Rudel.

RUDERA, dziś liczba pojedyncza rodzaju żeńskiego: "stara rudera", 'ruina', ale to jest (jak legumina) łacińska liczba mnoga rodz. nijakiego: rudera, od *rūdus, toż co niem. Gries (o 'żwirze, szutrze') i Grütze, a nasza gruda (p.).

RUDY, rudawy; rudzieć; rudobrody i podobne złożenia; ruda (albo rdza) we zbożu i drzewach; 'torf, bagnisko, łąka mokra'; rudawi(z)na i rudowi(z)na,'bagno z rudą żelazną łąkową'; ruda, 'limonit', dla barwy rudawej tak nazwany; potem 'każdy minerał, z którego się wytapia kruszec', a więc "rudy srebrne" i i.; ruda i 'hamer, gdzie rudę topią', stąd setki wsi tak nazwanych; rudnia, rudnik,'kopalnia albo topielnia rudy'; rudnik, 'górnik'. Ten sam pień z odmienną samogłoską, we rdza (p.) z twardą półgłoską zaniemiałą; z głoską długą: rydzy; z pierwotną dwugłoską (eu, ou): rudy i rusy.Oznacza 'czerwień' nietylko u Słowian, ale i we wszystkich językach aryjskich, z taką samą odmianą samogłosek: lit. rŭdas i rŭswas, 'rudy', rŭdēti, 'rdzawieć', rŭduo, 'jesień'; rūdina, 'bagno z wodą żelazistą', rūdis, 'rďza'; raudas, raudonas i rauswas, 'czerwony'; łac. ruber (rubrum, rubryka) i rūfus, 'czerwony', robigo,'rdza';goc. rauds, 'czerwony', niem. roth i Rost, 'rdza'; grec. erythros (e- przedsuwka),'czerwony', ind. rudhira- i rōhita-,'czerwony'; cerk. rŭdzŭ, u nas nieistniejące. "Morze rudne", za-

miast "czerwone", w biblji, będzie czeskiem.

RUFA, 'tylna część okrętu, gdzie ster', w przeciwieństwie do sztaby; z holandzkiego roef; z 17. wieku.

RUFJAN, 'stręczyciel', rufjanka, rufjański, rufjaństwo; z włos. ruffiano, od ruffa,'gmatwanina'.

RUG, rugować; 'badanie sądowe, o zachowaniu obyczajów; sejmowe, o prawomocności wyborów', 'wydalanie albo karanie wiłnnych':"rugować z urzędu (z ziemi)"; z prawa miejskiego niemieckiego wzięte: niem. Rüge, rügen.

RUGA, 'zmarszczek' (Potocki), z łac. i włos. ruga.

RUJA, 'czas i miejsce "ryku" jeleniego'; łotew. raunas laikas, 'czas rui u kotów'; od drugiego pnia ru-, p. rzwieć; rukać, o podobnym 'kwiku świń'; czes. ruchati, ale czy to nie "kruka" słowniczka z r. 1500, rus. chrjukat?; ch- czy k- odpadłoby jak w robak (p.).

RUKIEW, roślina 'nasturtium', niem. Rauke, włos. ruca.

RUKOWAĆ, narukować, 'wchodzić, wmaszerować', z niem. ein-rücken.

RUM (już w biblji),'ziemia; gruz, szczątki murów' ("wywozić rum"), rumowisko; rumek ("gościniec nasypany rumkiem"); węg. rom, 'ruina'.

RUM!, wykrzyknik, jak rym!, "rym do wody" ('hrymnąć'); rumot, rumotać, o wszelkim 'hałasie' ("usłyszy rum niebywa-

ły"), obok romot, romotać; od pnia ru-, o 'ryku': ind. ruwati i rawati, 'ryczy', rawa-, 'ryk', grec. ō-ryomai, 'ryczę', łac. rūmor, 'hałas'. Od 16. i 17. wieku przejęto wprost z łaciny rumor, 'szmer, wrzask, hałas'; u Leopolity "wielki rumrycht a szemranie", z czes. rumrejch.

RUM, 'miejsce', z niem.Raum (co pokrewne z łac. rūs, 'wolny przestwór'); "rum komu czynić", 'przejście', rumować, 'torować', 'wyprzątać', rumować się, 'wynosić się'; rumacja (z końcówką łacińską),'przeprowadzenie prawne, przymusowe'; rumunek, 'pustkowie'.

RUM, 'arak'; europejskie, z języków malajskich.

RUMAK, w tej postaci już od końca 16. wieku, z dawnego hromak, ohromak, 'koń dzielny'; jak wszelkie podobne nazwy, z tatarsko-turskiego: argamak (i inne postaci podobne, uruhmak); h- odpadło, jak w ramota, ruby.

RUMEL, gra w karty,'pikieta', z niem. Rummel; pospolite w przysłowiu: "trafić w rumel" (w 'sedno'), "rumel w rumel" ('kubek w kubek').

RUMIANEK, roślina, pozornie od rumiany, ale istotnie ani z tem, ani z romanus,'rzymski', nic nie ma spólnego; dawniej rumen lub rumien, rumnek, albo i z o: romien; r. 1500: "rumion albo rumionek",r. 1532: rumien(ek). Z czes. rmen, obok herzman z niem. hermandel, hermelchen, z łac. camomella (skąd i niem. Kamille), z grec. chamaimēlon. Podobnie u Serbów: hrmen, hrman i rman,

słowień. rman obok roman, i inne. Jak tyle innych nazw botanicznych, i tę przejęła od nas Ruś moskiewska: romien.

RUMIANY, rumienić ze złożeniami; rumienidło, 'ruż, barwiczka', w 15. wieku; od rud-; był rzeczownik +ru(d)men- (por. litew. raumuo, raumenio, o'mięsie'), jak ka-mień; jak do kamień: kamiany, tak do +ru(d)men: rumiany. Słowo u wszystkich Słowian to samo: cerk. ruměn, itd.

RUNA, głównie w liczbie mnogiej: runy; runiczny; 'pierwotne pismo niemieckie, drewniane', najdłużej w Skandynawji popłacające; z niem.

RUNĄĆ, 'upaść z hukiem,hrymnąć'; przed n wypadło ch, co Ruś zatrzymała: ruchnut' sia, 'runąć'; p. ruch.

RUNO, 'skóra z wełną' ("złote runo","pod złotem runem wilcza sierć"); stąd ruń,'porost zboża (na wiosnę)', runić się i runieć, 'runią ziemię okrywać'; od pnia ru- (p.rwać). Prasłowiańskie; wszędzie tak samo; szczególniej u Serbów obficie zastąpione.

RUP, RUPIE, 'glisty, robaki'; u Stanka rupie 'gąsienice gzów'; "każdy ma swe rupie", przysłowie w Ezopie; rupi mię, 'gryzie, frasuje'; rupieci, 'stare graty, sprzęty'; rupliwy, 'troskliwy'. Prasłowo, ale istnieje tylko u nas i u Czechów: roup; lit. raupas, rauplė, raupsai, 'trąd, wysypka', rupus, 'szorstki', raupežē i rupežē, 'ropucha',rūpėti, 'rupi mię', rupestis, 'troska', rūpus,'troskliwy'.

RURA; ludowe rozpodobnienie ruła; rurka, rurny, rurnik, rurkować; rurmistrz; z niem. Rohr, Röhre, z stałem u zamiast niem. o; dziś już zapomniany rurmus, 'wodociąg': "z rurmusa woda w skrzynię rurmusową ciecze". Rura, rynna i rynsztok już w 15. wieku ogólne. Ale rurał, dla 'gbura, nieokrzesanego', i rurant, wymysły szkolne 16. wieku z łac. rūs, 'wieś', ruralis, 'wieśny'; rurant z końcówką od innych na -ant (jak wagant), jeśli nie wprost z czes. rurant, 'dureń'.

RUSAŁKI, 'boginki, duchy leśne i wodne, panny piękne, wabiące do tanów i łaskocące na śmierć'; obce ludowi polskiemu pod tą nazwą literacką, z Rusi, gdzie na dawne istoty mityczne, "brzeginie-wiły", przeniesiono, jak nieraz bywa, nazwę obchodu wiosennego, potępianego przez cerkiew, z pląsami i śpiewami na łonie wiosennej przyrody; obchód ten, na cześć duchów przodków, zwał się na Bałkanie łacińskim rosalia, 'święto róż'; tę nazwę łacińską przejęli Słowianie bałkańscy, a za nimi Grecy; czas ich schodził się poniekąd z 'Zielonemi Swiątkami', zwanemi już w 10. wieku rusaljami. Przymiotnik: rusalny, "rusalna noc". Nazwa obca, rzecz rodzima; u nas obie wyłącznie literackie.

RUSY, 'rumiano-czarny, rudawy', p. rudy; z $^{+}$rud-s-; prasłowo; lit. rauswas, 'czerwonawy', ruswas, 'gniady', łotew. rusa, 'rdza', łac. russus, 'czerwony' (niegdyś i nazwę Rusi stąd wywodzono: rhusioi, 'blondyni').

U wszystkich Słowian tak samo.

Ruś, zbiorowe, jak Saś, Czudź; dla jednostki z niej: Rusin; ruski ("rusiński" jest barbarzyństwem); zruszczony; rusyzm albo rusycyzm. Nazwa Słowian schodnich, pierwotnie wyłącznie księstwa kijowskiego, od jego założycieli, Rusi normańskiej, t,j, Szwedów, bo Finowie Szwedów do dziś Ruotsi zową, co różni różnie tłumaczą; może od krainy nadbrzeżnej szwedzkiej, Roslagen: jej mieszkańce, dziś rospiggar z dawnego +rōthsbyggiar, t.j. mieszkańce na +rōther, island. ródr, 'wybrzeże' (rosfolk, rorsmaen, zowią się w Norwegji 'rybacy' i 'brzeżanie'); roslag zwało się dawniej każde 'wybrzeże', nietylko w Uppland, jak dziś. Rusnak i Rúśniak (na Węgrzech), Rusek i Rusiec; "ruski miesiąc" (dłuższy niż nasz). Po grec. Rhōs, p. Rosja.

RUSZ, dawna gra w karty, z niem. Rausch; odmiany jej: "czerwony rusz", "ciemny", i. i.; mylnie rus (mazowieckie niby).

RUSZNICA, mylnie ruśnica, z rucznica, czeskiej nazwy 'ręcznej broni palnej'; rusznic-ny (proch, strzelba), rusznicarz i rusznikarz; od 15. wieku ogólne.

RUSZT, r. 1500: "roszt albo siatka" (z stałą wymianą o na ó, u, w pożyczkach, głównie niemieckich); 'kraty', 'stos', 'powała'; rosztek, roszcik; rusztowy; rusztować; rusztowanie, 'wiązanie ciesielskie', 'szafot', ale i 'przepalanie rudy z drzewem'; "pieczenia z rosztu", "na roście" (nieraz tak); por. rosztabiga.

RUTA, rutka, ruciany, ziele ogrodowe, niezbędne dla wianka weselnego; "rutkę sieją" stare panny; z łac. ruta (niem. Raute), a to z grec. rhytē.

RUŻ, 'barwiczka', rużować; z franc. rouge, 'czerwony', z łac. rubeus (to samo); p. rudy.

RWAĆ, częstotliwe -rywać; liczne złożenia: narwać, wyrwać (imię Wyrwa, wyrwaniec, taniec), przerwać (przerwa, 'pauza'), urwać (urwa, urwisko), zarwać (Zarwanica we Lwowie, dawna dzielnica), porwać, oberwać (oberwaniec), oderwać, naderwać, poderwać; do częstotliwych: poryw, nadryw i naryw, wyrywki (wyrwancja dawniej, w 17. wieku, w postaci napoły łacińskiej), podrywki, urywki ('fragmenty'), przerywka. Tak samo u wszystkich Słowian. Pień ru-, p. rów, runo. Litewskie rauti, rawēti, głównie o 'wyrywaniu zielska; pieleniu', rawałas, 'plewidło'; ind. rawati, 'rozbija', łac. e-ruere, 'wyrywać'; dalsze urobienia z -s (-ch) p. ruch. Rwetes i rwantes, 'zgiełk, hałas' (przy stole i w komorze), 'kradzież', z postacią napoły łacińską (por. kretes); porwon lub zarwon (katu albo djabłu), p. porwon.

RYBA, rybi, rybny, rybak, rybacki, rybitw ('rybak' i ptak 'sterna'), rybnik ('sadz na ryby'); rybołów, rybołostwo; rybarz, rybarka po dawnych słownikach. Prasłowiańskie, obce litewszczyźnie; dowolnie łączą z niem. Raupe. U wszystkich Słowian tak samo.

Ryby. W przeciwieństwie do czworonożnych i ptactwa, nie odegrały ryby ani w pożywie-

niu ani w wyobraźni Arjów jakiejkolwiek roli: niema dla nich ani jednej spólnej nazwy, chociaż bardzo podobne albo widocznie te same powtarzają się, szczególnie w niemieckiem, słowiańskiem i litewskiem. Tłumaczono to i tak, że Arjowie zczasem przywykli do ryb we spólnocie z podbitymi tubylcami i od nich nazwy ryb poprzejmywali. Znaczy to jedną niewiadomą przez drugą zastępywać, co do celu nie prowadzi, szczególniej wobec faktu, że właśnie nazwy ryb najwidoczniej od ludu do ludu, np. od Niemców do Słowian, w czasach historycznych wędrują. Zgody w nazwach karasia, karpia, łososia, wyza i i. nie myślimy więc składać na karb jakichś tubylców przedaryjskich. - Słowianie mają z Litwą spólne nazwy jażdża i jesiotra; inne, to pożyczki. Sami Słowianie oddawali się już w prarodzinie rybołostwu i mają liczne nazwy spólne: czeczuga, leszcz, lin, pstrąg, sum, szczupak i i.; mają nazwy dla 'sieci rybiej', wierszy; stawiają już jazy po rzekach; hodują ryby w sadzach(?), łowią je węd(k)ą, mają nazwy dla 'rybaka': rybitw. Później przejęliśmy od Niemców wiele nazw nowych, p. dubiel, flądra, rapa, śledź, ukleja, a czasem wahamy się co do źródła, np. dla nazw piskorza, płocicy. Wielorakość nazw staropolskich dla 'sieci' dowodzi najlepiej rozrostu tego gospodarstwa.

RYCERZ, rycerka, rycerski, rycerstwo, rycerzować, z niem. Ritter, czes. rytirz, z nieprawidłową wymianą c zamiast ć (jak w Walcerz z Walter);

niem. Ritter właściwie 'jeździec', od reiten, 'jeździć', z flandr. ridder.

RYCHŁY, urychlony; przysłówek: rychło, dawniej rychle; rychlik, o 'wcześnie dojrzewających' owsach lub ziemniakach. Słowo zachodnio-słowiańskie; rus. rychłyj, o śniegu 'sypkim'. Z długiem ū do ruch (p.); porównaj szwedz. rūsa, 'wypadać (do szturmu)', czes. ryszití, 'napędzać'; na Litwie brak tej odmiany. Ale rychle, rykle, rytle, 'krosty, wysypki', to pożyczka niemiecka, Rötheln, Rütteln ('Masern', po polsku ospa, ospice).

RYCZAŁT; dziś tylko ryczałtem, 'hurtem, masowo', dawniej o 'pożyczce, sumie podwajanej w razie niewypłacenia na czas oznaczony'; "ze sporym ryczałtem", 'sowicie'; w formie pierwotnej ryczart: "pod zakładem (t.j. 'warunkiem') ryczartu", u Bielskiego; z niem. Rutscher(zins). Słowo ryczałt dla 'ryku' nie istnieje w mowie, błąd to słownikarski.

RYĆ, 'kopać, grzebać'; ryj, ryjek (np. świński; albo i 'dzióbek', 'nos'); ryja w nazwach miejscowych: Czartoryja (Czartory(j)ski), u nas Czantoryja przez rozpodobnienie dwu następujących po sobie r; Bogoryja; p. osoryja (pod osa); ryty, a stąd i rytownik('sztycharz'), i rycina, dziś 'ilustracja', w 14. i 15. wieku 'modła pogańska' ('sculptile': "służyli rytym bałwanom", "modlą się ryciu", w psałterzu); ryl, u nas zdrobniałe rylec (do rycia, i przenośnie, o "stylu", do pisania); ryło

(o 'pysku świńskim, ryjącym') uchodzi za pożyczkę ruską, 'morda'; od częstotliwego rywać niegdyś rywadlnik, 'rylec, dłóto'; p. rydel. Tu należą i rytwina, rytowina, Rytwiany, t.j. 'darń': "darn albo rytwin" w słowniczku poznańskim, rzytwiny (mylnie zamiast rytwiny napisane) z połowy 15. wieku. P. rwać. Lit. rūtis, 'piwnica (wyryta)', łotew. rauklis, 'plewidło', łac. rutrum, 'rydel'.

RYĆ, o 'wrzasku, beku, płaczu gwałtownym'; słowo nasze ogólnosłowiańskie; z stałym dla wyrazów dźwiękowych przyrostkiem -k: ryk (p.); z inną wokalizacją: ruja (p.), ruczaj (p.), rączy (p.); por. rzwieć; ind. ruwati, 'ryczy', grec. ō-ryomai, 'ryczę', łac. rūmor.

RYDEL, jeszcze w 16. wieku rydl; cerkiewne rył, ryło (niby +rydło), Czesi mają i rýcz (jak bicz); niezwykłe wcale z powodu swego rodzaju męskiego, gdyż przyrostek -dł- tylko nijakie nazwy dla narzędzi urabia; chyba więc wedle rycza i ryła(?); zdrobniałe rydlik i rydelek; p. ryć.

RYDWAN, dziś 'wóz tryumfalny', dawniej 'prosty wóz kryty, towarowy', z niem. Reitwagen (-wan z Wagen, jak w karawan). Nazwa rodzima była pokład.

RYDZY, 'rudy, czerwono-żółty' (więc rydze złoto, koń), "śniady albo rydzy"; od rūd- z ū; tej samej barwy jest grzyb rydz, rydzyk; rydzawy; ale ryży w temże znaczeniu: ryżobrody, ryżowłosy, z rus. ryżyj, cerk. ryżd', czes. ryzí; litew. rūdis, 'rdza', rūdija albo rūdynas, o moczarze "rudawym".

RYFA, z niem. Reifen, u Potockiego i innych.

RYGIEL, dawniej regiel (Regle, Regliska, na Podhalu do dziś; por. tegiel, nie tygiel), zaryglować i odryglować; z niem. Riegel z łac. rēgula (skąd i reguła), co i 'łatę, szynę' znaczyło (od rego, p. regiment). Nazwa polska była zawora.

RYGOR, 'przymus' (prawny): "pod rygorem"; rygorysta, 'skrupulat, ściśle liczący się z obowiązkiem czy służbą'; rygoroza, 'egzamina ścisłe'; z łac. rigor, 'karność', od rigēre, 'sztywnieć od zimna'. Z niem. rīge (Reihe) włos. riga, 'rząd, linja, linjał', a z tego nasze rygi: "pisać na rygach", "rygować papier", 'linjować do pisania nut'. Ale ryga, reja, 'suszarnia zboża' (na Białej Rusi), słowo zupełnie odmienne, też obce.

RYK, ryczeć, ryknąć, rykowisko ('czas i miejsce rui jeleniej'), o głosie jeleni, wołów, lwów; urobione stałym w podobnych nazwach przyrostkiem -k (por. dźwięk i t.p.) od pnia ry-, lit. rūkti, 'ryczeć'; prasłowiańskie rykati (to samo), niem. stare ruhen, 'ryczeć'; ryk u wszystkich Słowian, u Serbów jest i ruk, 'ryk'.

RYM!, dźwiękonaśladowcze; rymnąć, 'uderzyć o ziemię', hrymnąć, dawniej nieznane. Por. rum!

RYM, dawniej 'wiersz, poezja'; z niem. rīm (Reim); dawniej szczególniej o 'uszczypliwych wierszach'; w dzisiejszem znaczeniu od połowy 17. wieku (kadencja jeszcze w 18. wieku); rymować, nierymowny;

złożenia: rymopis, rymokleta; rymarz 'poeta', w 16.wieku.Niemieckie rīm (z franc. rime z rhytme) znaczyło również tylko 'wiersz' i używa się w dzisiejszem znaczeniu dopiero od Opitza, t.j. od 17. wieku.

RYMA, 'rheuma, katar', z łac. i grec. rheuma; romatyzm w mowie pospolitej, zamiast reumatyzm.

RYMARZ, 'siodlarz', z niem. Riemer, od Riemen,'rzemień'.Inne rymarz p. rym.

RYNA, rynna, rynwa, dla 'ścieku wody', z niem. Rinne od rennen, 'biec'; stąd i rynsztok; od 14. wieku ogólne.

RYNEK, rynkowy, 'plac miejski, targ', w Krakowie i Lwowie szczególnie o 'środku miasta'; wedle dawnego osadnictwa niemieckiego, Ring:'miejsce wolne, opasane wałami, drzewami'; tak samo u Czechów; z Polski przeszło na całą Ruś, aż do Moskwy. Niemieckie Ring powtarza się w słowach: rynkmacher ('robiący pierścienie', wyliczany śród rzemieślników mniejszych); ryngort lub rynkort (Ringgurt,(pas do podpinania siodła'); ryngraf ('blaszka wypukła, noszona na piersiach, z Matką Boską lub Chrystusem; przy mundurze pod szyją, z orłem, liczbą pułku'; niem. Ringkragen). Niemieckie Ring poszło z dawnego hring, a to jest (z inną samogłoską) to samo co nasze krąg (p.).

RYNKA, ryneczka, 'naczynie kuchenne z rączką prostą', z niem. Reindel (czes. rendlik, rendlice); stąd(?) i rądel,

rądlik, pisane i przez on: rondel, niby franc. rondelle, z czego poszedł tylko rondel forteczny.

RYPAĆ, rypnąć (np. drzwiami), 'grzmotnąć, palnąć'; od ryp, urobionego przez -p od ryć; rypać się w czem; to rypać u nas tylko i u Łużyczan, mogłoby jednak należeć do rozgałęzionego pnia: lit. raupyti i ruopti, 'kopać', rupas i rupus, o wszystkiem, co 'nierówne', ind. ropa-, 'dziura', ropajati, 'odrywa', rupjati, 'rwie go w brzuchu', łac. rumpere, niem. Raub (z roub) i raufen.

RYS i RYSA, oboje z niem. Riss, nabrało osobliwszych znaczeń: rysa, 'szpara' (np. w murze), 'szrama' (na twarzy), rysować się, 'rozpadać się'; rys, 'znak, cecha', "rysy twarzy, charakteru", zarys czegoś; rysować, 'robić rysy' ("djament rysuje szkło"), lub (por. niem. Abriss) 'kreślić piórem, malować, wyobrażać'; rysunek, rysunkowy, rysownik; w tem znaczeniu, Niemcom mniej znanem, przeszło od nas do Moskwy, ale tam i wznowiono: risowat'; risowat' sia, 'puszyć się'. Tu należy i rajsbret i rajscajg, niem. Reissbrett, Reisszeug, z reissen, 'rysować'.

RYŚ, 'lynx', r. 1500 rysiec; tak tłumaczą od 14. do 17. wieku i 'leoparda, panterę', zwierzę obce, nieznane, wedle byle krajowego, tym razem mniej nietrafnie niż zazwyczaj. Prasłowiańskie z r-, gdy lit. pierwotne l- zachowało: luszis (prus. lujsis), grec. lynks (stąd łac.), niem. Luchs.

RYŚĆ, wyjątkowo i rychć (por.

sierśl i sierzchl), stale w szóstym przypadku: ryścią, rychcią, 'wielkim kłusem'; z niepierwotnem ry- zamiast rzi- (odwrotnie jak w rzygać; tak samo tryzna i i.); cerk. ristati i riskati, 'cwałować', rus. ristat' i ryskat'; ale rysak pożyczka z rus. rysak, 'kłusak'. Pień rit-; lit. ritu, risti, riteti, 'toczyć wkoło, katulać', raitas, 'jeździec' (nie z niem. reiten,Reiter, pożyczone, bo rojtininkas, 'obowiązany do służby konnej', zachodzi w aktach białoruskich już z początku 16. wieku, raitiniczia,'bogini jazdy', u Łasickiego), raioziotі, 'katulać'; ale riszczia, o 'cwałowaniu', pożyczka, ristas, 'szybki'. Pień rit- urobiony od ri-, p. rój. Czy nie stąd lit. rȳtas, 'poranek'?; ind. rīti- o 'ruchu,płynięciu', retas-, 'upław'. Inni wywodzą od wreit-, anglosaskie wridhan, 'kręcić'.

RYTWINA, r. 1500: "darn albo rytwin", w 15. wieku rytwiny, p. ryć; por. rywociny w 15. i 16. wieku (w Janczarze; dziś u Orkana, o 'miejscach wyrytych', np. przez dziki).

RYWUŁA, od 14. do 17. wieku nazwa 'wina słodkiego', z Rivoglio (dziś Kroaci wodicą je zowią), u Niemców i reinfal, i podobne.

RYZA, reza, różnego pochodzenia i o kilku odmiennych znaczeniach: 'podróż wodna, flis', z niem. Reise, 'podróż'; pewna ilość papieru', z niem. Ries, z włos. risma, z arab. rizma, 'paka'; ryza u wagi, z niem. Riss, 'rowek, gdzie wpada sznurek', przenośnie o 'karbach, karności, klubie', więc:"trzymać w ryzie", "wypaść z ryzy", "wziąć (lub wstawić) w ryzę". Nakoniec zupeł-

nie odmienne, dziś nieznane ryza, o 'ruskim ornacie kościelnym', występuje w literaturze polemicznej o unję w 17. wieku, u Zimorowica (i mylnie, dla rymu, z ż: ryże): odzież zwana od 'rznięcia', p. rzezać; por. rąb, ruch.

RYŻ, ryżowy, z niem. Reis, włos. riso, z łac. oryza, z greckiego.

RZADKI, rzadko, rzadkość; tak samo u wszystkich Słowian; rzedzić, przerzedzać, rzedzieć i rzednieć; dziś a od rzadki przeważa, mówimy rzadziej zamiast dawnego rzedziej, i t.d.; obrzedni (p.), 'co się rzadszym staje'; rzeczownik z -cha (serb. recha, 'wełna obrzednia'), stąd urobione rzeszoto (p.), urzecha, 'gołe miejsce, luka' (przy orce). Lit. rētas, 'rzadki', rētis, 'sito'; por. łac. rārus, 'rzadki' (skąd rarytas), i rēte, 'sieć'; w lit. obok rētas i ertas, ertus, 'szeroki', i jak u nas, z d: erdwas, ardwas, 'szeroki' (i w nazwach osobowych, Erdziwił). Spólny pień ir-, er-, ar-, o 'rozparaniu': lit. irti, 'rozprówać, rozpadać się'; słow. or- w oriti, 'burzyć' (p. ob-orzyć), rus. raz-orit', 'zburzyć'.

RZAZAĆ, "rzazak albo strug", do strugania, rzazania: rzazanie, 'rzeźba', r. 1500; p. rzezać.

RZĄD, rzędu, 'szereg, koleja', rządki; porządek, porządkować; " karczmie każdy rzędem płaci za wszystkich" ('po kolei'); 'umowa, najem'; rzędny, 'najęty'; rząd, rzędzik, 'uprząż koni, strój ich', do dziś w przysłowiu:" konia z rzędem", "osieł w bogatym rzę-

dzie"; rząd, rządu, rządowy, rządzić (dawniej rzędzić), rządca, rządny, rządność, rządziciel; rzędzicha, rzędziocha (później i z ą: rządzicha, rządziocha), 'kobieta wyrywająca się do rządzenia'; nierząd, nierządny. Liczne złożenia: zrzędzić (p.); wyrządzić (wyrzędzić, 'nająć'); zarządzić (zarządca); podrzędztwo, podrzędny; urząd, urzędować, urzędnik; narząd, narzędzie; porządny jak rządny, nieporządki, itd. Rozwój znaczeń taki sam, jak i przy czyn: rząd na koniu, jak czyn, 'zbroja zupełna' na człowieku; narzędzie = naczynie; urzędnik = czynownik (rus.); wyrządzić = uczynić. Prasłowiańskie to, ale tylko w znaczeniu 'szeregu, kolei', 'ordo', u nas szczególniej rozwinięte. W litewszczyźnie słabo zastąpione: rinda, 'żłób' (w łotew. 'rząd'), nurendēti, o 'zachodzeniu słońca', randa, 'blizna'; bez nosówki i z wokalizacją i, ai: łotew. ridu (rist), 'porządkuję', ridi, 'narzędzie', raids, 'gotów'. Pierwotne ię ustępuje przed ią (pierwszego przypadku i czasu teraźniejszego). Rozróżnianie znaczeń podobnie u Czechów, między rzaditi, 'porządkować', a rzáditi, 'rządzić, grasować': rzad o 'rzędzie', 'ordo', a rzád 'ustawa, order'. P. obrzęd.

RZĄP, rząpia, 'guzica, kuper', serb. rep, 'ogon'(urobienia od niego dla 'fraka' i 'komety'!), łuż. rjap, 'stos pacierzowy'. Od rząp, 'ogon', żartobliwe rzępoła (por. pierdoła), rzępolić, o 'nędznej muzyczce' (w karczmie). Z tem prasłowiańskiem rząp pomieszano w pisowni rząp, rząpia,

'zbiornik wody' (szczególniej w cegielni); pożyczka to z niem. Sumpf, w 16. wieku dobrze przez ż (nie przez rz!) pisana: żąp, trybem polskim z żump, co jest u innych Słowian, Czechów i Słowaków; w aktach 15. wieku zump, zumparius oznaczał wręcz 'ceglarza'.

RZEC, rzekę i rzeknę; częstotliwe rzekać, na Śląsku do dziś o 'pacierzu'; we złożeniach: narzekać, przyrzekać, wyrzekać, zarzekać się. Pierwotne krótkie e w rzekę przechodzi w półgłoskę, "ulatnia się", więc: rzkąc, arzkąc, 'mówiąc', a dawniejsza forma arzką i arzka; rozkaźnik: rcy (rzcy) jeszcze dwukrotnie w psałterzu, ale puławski daje na obu miejscach: rzecz; nierzkąc, rzkomo lub wrzkomo, obok wrzekomo; e w narzekać itd. jest długie; rzekący w 15. i 16. wieku w znaczeniu, jak zawsze, -biernem: 'nazywany', "ryba tak rzekąca", itp. Z wokalizacją o p. rok. Cerk. reką, reszti, i podobnie u wszystkich Słowian. Brak odpowiedników w językach pokrewnych, np. w litewskiem.

RZECHOTAĆ, w rozmaitych postaciach: rzechtać, rzektać, rzekotać, rzegotać; o głosach sroki, wieprza, żab; u ludzi o 'śmiechu głośnym' albo o 'paplaniu'; w biblji rzektanie o 'rżeniu koni'; słowień. regetati o żabach; z wokalizacją o staroruskie rokotati, 'hałasować'.

RZECZ, pierwotnie 'mowa, słowo', od rzekę z samogłoską wydłużoną, cerk. rěcz; przeszło, jak i u innych Słowian, na znaczenie 'rzeczy' (łac. res,

niem. Sache) i pierwotną 'wiec' wyrugowało; rzecz w tem naszem znaczeniu zapisano już w 9.wieku (w żywocie Metodego). Co k rzeczy jest, lub do rzeczy (nie od rzeczy), nazywamy grzecznem lub dorzecznem; we złożeniu przeczącem: niedorzeczny; grzeczność, ugrzeczniony; przyimkowe k zdźwięczniało w g, jak we gwoli ze k woli. W dawnym języku rzecz 'sposób', więc: "nocną (lub chąziebną, lub korzystną) rzeczą kraść (szkody czynić)" w rotach 15. wieku stałe; "domowa rzecz" tyle so 'sprzęty'; w biblji rzecz tylko 'mowa": "usłyszał pan głos rzeczy waszych", "mówił tymi rzeczami", "jednego języka a rzeczy jednostajnej" ("słowo", Leopolita). Wedle oczywisty (p.oko) urobiono i rzeczywisty.

RZEKA, rzeczka i inne zdrobnienia; rzeczysko; rzeczny; od pnia ri- (p. rój), z przyrostkiem -ka; ind. rīti-, łac. rivus, anglosas. rith, 'rzeka'. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. rěka, itd.

RZEMIEŃ, rzemyk (jak kamyk, chociaż pierwszego przypadku +rzemy nie było), rzemienny, rzemieniowy; "gryźć rzemienia" w przysłowiu (o 'nałogu'; od psów wzięte); prasłowiańska pożyczka z niem. Riemen, staroniem. riumo. U wszystkich Słowian tak samo.

RZEMIOSŁO, rzemieślnik (z wysuwką: rzemieśnik, rzemieśniczy), w 15. i 16. wieku niemal stale rzemięsło, rzemięślnik i rzemiesło; ę niepierwotne (jak w mięszkać, mięszać), ale rzemiesło poprawniejsze niż rzemiosło, bo ie z półgłoski miękkiej, cerk. remĭstwo i remezĭstwo,'sztuka'.

W litewszczyźnie bardzo rozgałęzione: remti, 'opierać', rimti, 'być spokojnym', rimtas, 'stały, twardy', ramas, 'spokój', ramtis i ramstis, 'oparcie', romus, 'łagodny' (zmysłowe znaczenie ocalało może w dawnem czes. rzemdih, 'kolba', ale czasownik rzemditi, 'hałasować, stukać', niebardzo za tem przemawia); dalej ind. ramate, 'spoczywa', ramnati, 'koi', ramajati, 'uspokaja', awest. rāman-,'pokój', grec. ērema, 'powolnie', goc. rimis, 'pokój', niem. Rahmen (stąd rama, 'oparcie'). Urobienie z -ło tylko u Słowian zachodnich; czes. rzemeslo. Na Rusi nie rodzime, przeszło tam pożyczką od nas.

RZEP, 'kolec', 'owoc kolczasty, czepiający się łatwo'; stąd nazwa rzepik (rzepnik) wszelakich roślin o podobnych owocach ('xanthium', 'agrimonia'); wrzepić, 'wsadzić, wlepić', już u Reja w tem znaczeniu, jest i u Czechów. Prasłowo; lit. ap-rēpti, 'ogarnąć, zrozumieć', prus. raples, lit. replēs,'obcęgi'; grec. ereptomai, 'obrywam', łac. rapio, rapere, 'chwytam' (p. rapt). Cerk. rěpij, czes. rzepík, serb. repinac.

RZEPA, 'brassica rapa', rzepak, rzepka, rzepny, Rzepica (żona Piasta); łac. rāpa, grec. rhapys, niem. Rübe; lit. rōpē, 'rzepa', ropute (zdrobniałe), 'ziemniak'; samogłoska zmienna, np. w niem. ruoba i rāba, 'rzepa'. U wszystkich Słowian, rěpa. Rzepior tłumaczy niem. Rübezahl, 'duch górny'.

RZERZUCHA, tak w biblji; r. 1472 i w 16. wieku stale rzeżucha, obok żerucha i rzeżycha; czes. rzerzicha; pisownia

nieustalona i wywód niepewny; od rzezania (ostrych liści)?; od żer?; przeniesione na 'nasturtium' dla palącego smaku, ale u ludu rzeżucha i 'carex', dla ostrych jak brzytwa liści, rzeżączka r. 1564 (Mączyński).

RZESZA, dawniej rzysza, z czes. rzísze, a to z niem. Reich, dawne rîhhi; pierwotnie tylko "rzesza niemiecka", "rzescy książęta", później (od 16. wieku) ogólniej: 'zebranie, tłum' ("rzesza niebieska"); wkońcu dla byle 'związku': zrzeszyć się, zrzeszenie; sz odmianka niem. ch, jak w łoktusza (odwrotnie w rostuchar, z niem. Rosstauscher), bo ch i sz łatwo się mieniają.

RZESZOTO, 'przetak', z przyrostkiem -eto (jak teneto), od rzech-, co we związku z rzadki, p. (dla rzadkich otworów, w przeciwieństwie do sita); rzeszotny. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. reszeto, itd.

Rzeszów, polska, nie ruska nazwa, nie Rjaszów; od imienia własnego, do rzeszyć (p. i rozgrzeszyć).

RZESZYĆ, p. rozgrzeszyć; dawne postaci: rozdrzesz, w psałterzu ("zagładź", w puławskim), tłumaczy niezręcznie łac. 'praecipita' ("zrzuci", "zepchni", w tłumaczeniach 16. wieku); "przyrzeszeni opoce" ('iuncti', "przytknieni" w puławskim); r. 1500: "rozgrzeszyć albo rozwiązać". Prasłowo cechujące Słowian i Litwę; por. rus. razrieszit', 'dozwolić', i inne.

RZETELNY, z pierwotnego

źrzetelny, 'przejrzysty, przezroczysty, widoczny', od źrzeć (p.), 'patrzyć'; czes. zrzete(d)lný; przeniesione na znaczenie moralne: 'szczery, prawy, uczciwy'; właśnie dla tej odmiany znaczenia wydaje się pożyczką, nie rodzimem słowem.

RZEWNY, rozrzewnić, rzewno i rzewnie, rzewliwy i rzewniwy, rzewność, dziś w znaczeniu łagodniejszem, o 'wzruszeniu', w 16. wieku 'gniew, gniewliwość'; cerk. rĭwĭn, 'zazdrośny, spółzawodnik', rĭwenije, 'kłótnia', rus. rjewniwyj, 'zazdrośny'. Jeszcze w Ezopie: "ona się hnet rozrzewniła" ('złość ją zjęła'), "Xant się o to nań rozrzewnił i za szyję go uderzył", "lew gniewliwy rzewno patrzał". Urobione to (jak pewny od pwa) od +rzwa (rĭwa), 'gniew', do rzwieć (p.), 'ryczeć z gniewu', to samo co ruja (por. czes. rzewný czas, 'czas rui', rzewnice,'rykowisko, i t.d.); +rzwa i ruja mają się do siebie jak rwa i ryj. Czesi zachowali pierwotne znaczenie: rozrzewniti, 'rozgoryczyć', rzewniwý,'zazdrośny'.

RZEZAĆ, z dawnego rzazać, wedle głoski e czasu teraźniejszego: rzeżę; liczne złożenia: obrzezać (z obrzazać), obrzezka, obrzezaniec; wyrzezać itd.; rzeź, rzeźny, rzeźnik, rzeźnia; rzeźba (u Paska tyle co rzeź!), rzeźbić, rzeźbiarz, rzeźbiarstwo; rzeźki (pisane mylnie przez ś, rześki), por. raźny, u innych Słowian'ostry', ale i u Czechów, jak u nas, o 'raźnym'; rzeźwy znaczy pierwotnie to samo, rzeźwić,orzeźwiający. Z inną wokalizacją, p. rznąć i raz. Prasłowo; u

wszystkich Słowian tak samo: cerk. rězati, rěžą, itd.; w dawnej Rusi rěz i 'lichwa', rězoimic, 'lichwiarz', por. nasze narzaz (p.), serb. porez(a),'danina, pobór', od rzazania, t.j. karbowania winnej sumy na dwu prętach (dłużnika i wierzyciela). Lit. rēžti, rēżyti,'ciąć', częstotliwe raiżyti (a więc, jak w naszem rznąć, szereg i - - ai), grec. rhēgnymi, errhōga, errhagēn, 'łamać, rwać'; wywodzą z wrēg-, wrōg-; wrōg- w grec. rhōks, 'rysa', u nas raz, lit. ruożas, 'rysa, blizna'(p. raz). Ten sam pień powtarza się z gardłową niemą: lit.riekti, raikyti,'krajać chleb', riekē, łotew. rīka, 'kruma chleba',ind. rekhâ, 'rys', grec. ereikō,'rozdzieram', niem. Reihe (dawne rīga, rīhe); brak odpowiednika u nas.

RZĘSA, u powiek; nazwa rośliny na stojącej wodzie,'lemna' (wodna soczewica tłumaczy nazwę łacińską); także rząsa, 'kotki (kwiatostan) leszczyny i olchy'; rzęsisty, 'obfity', u nowszych pisarzy i rzęsny. Pierwotnie oznaczała rzęsa wszelakie 'wiszące ozdoby,frendzle, rąbki', dalej 'ozdobę, strój' (szczególnie w serbskiem: ures,'strój', resiti i uresiti, 'dekorować'); cerk. ręsa, czes. rzása, słowień. resa (roślina wodna), itd.

RZĘŻEĆ, rzężał; są i postaci odmienne, rzęził. U nas tylko o głosie, chrapaniu, jak w bułg. rūnża, 'mruczy', serb. režnja, 'warczenie',regnuti, 'warknąć', ale cerk. ręgnąti o 'otwarciu ust, rozdziawianiu', słowień. "zemlja regne", 'pęka się', rega i reża, 'otwór'. Obok reng- jest rong-, p. urągać się. Znacze-

nie pierwotne: 'otwieranie (i ust, skalenie)'; lit. z odmienną gardłową: renż-ties i ranży-ties, 'wyciągać się', ind.rndzati, grec. oregō, łac. rego, 'kieruję' (z mnóstwem urobień, od rex, 'król', do rector,itd.), niem. recken, sich recken, 'wyciągać się'.

RZNĄĆ, z pierwotnem r-z, imiesłów rzli ('rznęli'), więc do rzezać (p.), z półgłoską między r-z zaniemiałą; brak podobnej postaci u innych Słowian; do rznąć (rznięcie) z licznemi złożeniami: dorznąć, zarznąć, poderznąć, wyrznąć, i t d., dorobiono w nowszych czasach częstotliwe rzynać, zarzynać, itd. (wedle zaczynać, zacinać, do zacząć, zaciąć), zupełnie obce dawnej polszczyźnie, zamiast jedynie poprawnego rzazać.

RZODKIEW, drugi przypadek: rzodekwie (jak cerkiew, cerekwie; korzkiew, korzekwie); od 16. wieku: rzodkwi; rzodkiewka, rzodkwiany; prasłowiańska pożyczka z niem. Rettich z łac. radix, t.j.'korzeń', z Syrji do Włoch za pierwszych cesarzy przeniesiony. U nas io z ie, gdy u innych Słowian miękka półgłoska na tem miejscu, wedle czego należałoby oczekiwać: +rzedkiew; postać jednak chwiejna, ruska pisownia riedka, z ě, fałszywa; u Serbów rodakwa zupełnie nieprawidłowe, oprócz dziwnych innych postaci, andrkwa, rdakwa; słowień. retkew, czes. rzedkew.

RZUT, rzucić, rzucać, rzutki i rzutny; zarzut; zarzutka; wyrzut; inne liczne złożenia; zrzucenina, 'ruina'; prasłowiańskie z rj i samem r, rutiti; postać oboczna z ą, rątiti,

powtarza się u nas w 15. wieku: rantem; na Litwie wyłącznie z nosówką, o 'karbach' i 'balach, belkach': rantyti,'karbować', ranstas, 'bal'. Co do oboczności głosek u, iu, ą, por. gnuśny, gnius i gnąs. Czes. rzítiti i routiti, rouceti. P. Urzuty.

RZWIEĆ, dawniej rzwać,'ryczeć', rzwiąc ('rycząc', o lwie); odmiana właściwa była: bezokolicznik rzuć, czas teraźniejszy +rzewę, skrócone rzwę)por.rzkąc do rzec); zarzwaw, w biblji ("westchnął", Leopolita); r.1500 rzvye można czytać rzwie i rzuje, co Mączyński r. 1564 wyraźnie wypisał: rzuję,'ryczę'. Pień ru-, p. ruja i rzewny;cerk. z j: rjujen, rjuin, 'wrzesień' (czes. rzíjeṇ i zárzí, 'październik' i 'wrzesień').

RZYĆ, 'tyłek'; babia rzyć, nazwa dla 'korzenia mikołajków' ('eryngium'); "rzytny wrzód"; rzytowie, 'spodnia połowa snopka'; złożone pasorzyt (mylnie pisane pasożyt), i nazwy wszelakich ptaków: białorzyt, białorzytka; wychodzi u nas z używania w 18. wieku. Por. południowo-słowiańskie ritati, 'wierzgać', słowień. nazrit, 'nawspak'. Prasłowo; cerk.rit', serb. słowień. rit, czes.rzit', łuż. riś, itd.; lit. riẽtas, 'biodro, szynka'; należy do tegoż pnia co i lit. riẽsti,'kręcić, wić', risti, raiczioti, p. ryść.

RZYGAĆ, jak i czeskie rzíhati, zamiast +rygać, cerk. rygati, rus. rygat' (u nas: "jechać do Rygi", 'rzygać'), ale taka wymiana nierzadka (odwrotną por. pod ryść). Prasłowo; grec. ereugō (z przedsuwką e-),

o 'wypluwaniu' i 'czkawce', erygē, 'wymioty', ēryge, 'ryczał'; łac. ructare i ructus, o 'odbijaniu się', erūgere, 'blwać', rūminare, 'przeżuwać' (stąd u nas w 17. i 18. wieku ruminować, 'przetrawiać w głowie, rozważać, roztrząsać'). Litewskie riaugmi i rūgiu, 'odbija mi się'; pień ten przeszedł tu na oznaczanie 'kwasu': prus. rugtan dadan, 'kwaśne mleko', lit. ruksztas, 'kwaśny', rūgys i rūksznis albo rūksznus, o 'człowieku w kwaśnym humorze', rugti, 'kwaśnieć' i 'kisnąć', raugas, 'kwas', rugsztinė, 'kwasek'. Pień urobiony od pierwotnego ru-, dla 'rycia, ryku'. U nas w 17. wieku rzygulec, o 'pasorzytach'; "kwaśne rzyganie", 'odbijanie'.

Rzym, rzymski, Rzymianie; cerk. Rim, z Roma (om, on, nazw włoskich przechodziło stale w im, in: Jakin z Ankona, Labin z Albona, Skradin z Skardona); "rzymską drogą" nazywano w średniowieczu i 'drogę mleczną na niebie'. Nazwa wyszła od Etrusków.

RŻANY, "mąka rżana", rżysko, od przestarzałego reż, rży, 'żyto'; prasłowo, u nas w 14. wieku częste po rotach, później zapomniane (p. reż); przeciw trackiemu wriza słowiańskie i litewskie nazwy dowodzą g pierwotnego.

RŻEĆ, rżać, rżenie, dawniej i rżanie, rżawa, o koniach, łosiach, wielbłądach; cerk. rzati, rżet', więc nasze ż nie pierwotne; prasłowo; grec. ereugō (e- przedsuwka), łac. rugire; u Serbów chrzati (oni ch przed r nieraz na piśmie wstawiają, chrż = reż, i i.); rus. rżat', czes. ržati itd., z takiem niepierwotnem ż, jak u nas.